

Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

Кафедра української філології і МНФД

О.І. Марчук, М.Р.Мельник

Сучасна українська мова: завдання для самостійної роботи

Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем ОПП Початкова освіта, спеціальність 013 Початкова освіта, (заочна форма навчання)

Одеса – 2020

Рекомендовано до друку Вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 2 від 29 жовтня 2020 року)

Рецензенти:

Мельник Світлана Михайлівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри інформаційної діяльності та медіа-комунікацій гуманітарного факультету Одеського національного політехнічного університету

Сокаль Марія Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янського мовознавства Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

Марчук О. І. Сучасна українська мова: завдання для самостійної роботи
Методичні рекомендації для здобувачів вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем ОПП Початкова освіта, спеціальність 013 Початкова освіта, (заочна форма навчання) / О. І. Марчук, Мельник М. Р. – Одеса: ДЗ «ПНПУ ім. К. Д. Ушинського», 2020. – 106 с.

ПЕРЕДМОВА

Курс „Сучасна українська мова” є однією із провідних дисциплін у фаховій підготовці вчителя початкового навчання. Він спрямований на те, щоб майбутній фахівець усвідомив взаємозв'язки і взаємовідношення мовних одиниць, закономірності творення й функціонування цих одиниць, системність мови, складність і багатоплановість її будови.

Мета пропонованого збірника – допомогти студентам удосконалити й поглибити свої знання із сучасної української літературної мови. Практичні заняття передбачають закріплення і поглиблення набутих раніше знань, формування творчого підходу до вивчення мовних явищ, удосконалення навичок самостійної дослідницької роботи.

У посібнику сформульовано теми практичних занять, подано теоретичні питання, які розкривають кожну з тем, рекомендовано вправи і завдання для самостійної та аудиторної роботи, виконання яких допоможе глибше засвоїти теоретичний матеріал, перевірити рівень засвоєння, виробити вміння і навички застосування набутих знань на практиці. Практикум складається із розділів, які об'єднано у такі змістові модулі:

Змістовий модуль 1 ПИСЬМО. ГРАФІКА ТА ОРФОГРАФІЯ

Змістовий модуль 2 ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ФОНОЛОГІЯ

Змістовий модуль 3 ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Змістовий модуль 4 МОРФЕМІКА І СЛОВОТВІР

Змістовий модуль 5 МОРФОЛОГІЯ

Змістовий модуль 6 СИНТАКСИС

Із метою перевірки знань, умінь і навичок з курсу рекомендовано контрольні завдання і запитання, які допоможуть проконтролювати результати самостійної роботи.

Основне завдання – закріплення й поглиблення теоретичних знань, вироблення навичок аналізу мовних явищ, умінь застосовувати здобуті знання на практиці. На практичних заняттях пропонується до обговорення ряд проблемних питань. Виконуючи практичні завдання, студенти набувають навичок спостерігати за мовними явищами, аналізувати й зіставляти їх, робити висновки на основі проведеного аналізу, виробляють уміння самостійної дослідницької роботи.

У посібнику сформульовано теми практичних занять, подано теоретичні питання, які розкривають кожну з тем, рекомендовано літературу, вправи і завдання для самостійної та аудиторної роботи, виконання яких допоможе глибше засвоїти теоретичний матеріал, перевірити рівень засвоєння, виробити вміння і навички застосування набутих знань на практиці.

Ілюстративний матеріал дібрано із художніх, публіцистичних і наукових текстів. У посібнику подано також перелік програмових питань для самостійного опрацювання, список обов'язкової, додаткової літератури до курсу, короткий термінологічний словник до змістових модулів.

Методичний посібник «Сучасна українська мова: практикум» розроблено для студентів заочної форми навчання (спеціальність 013 Початкова освіта).

СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА МОВА

(ЗАОЧНА ФОРМА НАВЧАННЯ)

Змістові модулі		Лекц.	Практ.	Сам.	Інд.
Змістовий модуль 1	ПИСЬМО. ГРАФІКА ТА ОРФОГРАФІЯ	2	2	6	
Змістовий модуль 2	ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ФОНОЛОГІЯ	2	2	6	
Змістовий модуль 3	ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ	2		4	
Змістовий модуль 4	МОРФЕМІКА І СЛОВОТВІР		2	2	
Змістовий модуль 5	МОРФОЛОГІЯ	2	2	32	
Змістовий модуль 5	СИНТАКСИС І ПУНКТУАЦІЯ	2		20	
Іспит - 5 семестр					
Усього: 90 годин		10	8	70	2

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

ПИСЬМО. ГРАФІКА ТА ОРФОГРАФІЯ

Теоретичні питання

1. Українська графіка. Літерні позначення звуків.
2. Співвідношення між буквами і звуками.
3. Принципи українського правопису.
4. Правила написання слів з апострофом.
5. Правила написання слів з м'яким знаком.
6. Правопис префіксів.
7. Вживання великої букви. Велика буква у власних назвах.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Словниковий диктант: поясніть написання слів з апострофом.

а) Верфю, вербля, торфяний, мертвяк, морквяний, цвях, дзвякнути, репях, мавпячий, Святослав, червяк, духмяний, Вячеслав, румяний, п'яльця, вербяний, медвяний, звялений, мятний, арфяр, різьбяр, Припять, рутвяний, джвякотіти, кавярня, тьмяний, надв'язати, соловіний, дрібязковий, потьмяніти, різдвяний, звязаний, люкянівський, бруквяний, підв'язати, звязківець, сурмяний, хом'як, розв'язання, сп'янілий, Лукянець, різьбярство, безправ'я.

б) Узгіря, матірю, буряницько, рясно, довіря, порятунок, піріна, зоря, Маряна, Причорноморя, сузіря, вітряк, Валерян, гарячий, валерянка, перемиря, Амударя.

в) Безязикий, відемний, віжджати, півяблука, розяснення, трьохетапний, обїжджчик, предявник, дитясла, півідальні, трьохярусний, зясувати, необїжджений, панєвропейський, Мінюст.

г) Пюре, педестал, бюджет, конюктура, інтервю, інекція, субєкт, премєра, адютант, вестибюль, мишяк, компютер, гравюра, кюрі, блюз, кювет, Вєтнам, рюкзак, карєра, манїкюр, кутюрє.

2. Вставте пропущені букви. Поясніть правопис слів. Префікси виділіть.

Ро...саджувати, бе...цінь, ро...стеляти, ро...тягти, бе...змістовний, ро...сунути, ро...смішити, бе...силий, бе...смертя, ро...пис, бе...коштовний, ро...поділ, бе...крайній, ро...крити, во...з'єднання, чере...плічник, бе...крайї, чере...сідельник, бе... помилковий.

3. Замість крапок запишіть відповідні префікси з-, с- (зі-, зо-, зу-).

..шити, ..прожогу, ..цілити, ..шкребти, ..шивати, ..чавити, ..тиснути, ..ціпити, ..чистити, ..чіплювач, ..бити, ..зирнутися, ..сипаються, ..цементувати, ..щулитися, ..хов, ..гріти, ..брати, ..мліти, ..пріти, ..в'ялий, ..ткнути, ..м'яти, ..гнути, ..драти, ..псуватися, ..вести, ..палахнути.

4. Виділіть префікси, вставляючи пропущені букви *e, u, i*.

Пр.. солений, пр.. вільний, пр.. велебний, пр.. краса, пр.. крашати, пр.. звисько, пр.. земкуватий, пр.. гожий, пр.. старілий, Пр.. карпаття, пр.. голубити, пр..звище, пр..рвистий, пр..звисько, пр...непорочний, пр..рва, пр.. зирливий, пр.. злий, пр.. буття, пр.. ліпити, пр.. гірок, пр.. ярок.

5. Наведіть 10 прикладів назв та понять однакового звучання, які пишуться з малої та з великої букви.

6. Поясніть написання слів з м'яким знаком.

Бривон..ки, вісім..сот, дзен..кіт, їдал..ня, в'яз..кість, гедз..., с..огодні, чотир..ох, л..отчик, лар..ок, дерз..кий, різ..кий, жас..кий,

в'яз..кий, плас..кий (плос..кий), бояз..кіст.., гуцул..с..кий, Гуцул..щина, Уман..щина, уман..с..кий, мен..ший, біл..ший, тон..ший, ін..ший, нен..чин, брин..чати, дон..чин, гір..кий, Гор..кий, промін.., промін..чик, велетен.., велетен..с..кий, ніч.., нян..чити, приз..ба, прос..ба, сл..ота, рев..ю, м..юзикл, біл..ярд, шин..йон, шампін..йон, шприц.., барел..єф, кан..йон, палац.., фаміл..ярний, міл..йонер, модел..єр, він..єтка, комп..ютер, сен..йорита, конференс..є, вал..юта, кол..є, медал..йон, міл..йон, син..йор, кур..йоз, бар..єр.

7. Поясніть написання префіксів у словах.

О.. цвісти, ві.. крити, о.. пливти, ві.. ступити, ві.. чуття, о.. правити, ві.. криття, на.. колоти, о.. кинути, о.. колоти, пере.. часний, пере.. сінок, пона.. строковий, пре.. ставник, о.. хиляти, о.. цуратися, ві..чиняти, о.. чиняти, ві.. штовхнути, о.. штовхнути.

8. Запишіть сполучення слів, обґрунтовуючи вживання прийменників. Складіть із ними (на вибір) 5 речень.

Бігти (у, в) сад, приїзд (у, в) Рівне, бачив (у, в) журналі, ходив (у, в) музей, ув (у, в) архіві, сидів (у, в) барлозі, приїде (у, в) травні, плавати (у, в) океані, сидіти (у, в) ямі, позичити (у, в) Андрія, потреба (у, в) спілкуванні, приходив (у, в) четвер, знайди (у, в) інститут, вчитися (у, в) інтернаті, жити (у, в) Ірпені, їздити (у, в) Угорщину, успіх (у, в) навчанні.

9. Напишіть з великої чи з малої літери подані слова й словосполучення.

(В)інницька область, (о)стрів (с)вятої (є)лени, (о)б'єднані (а)рабські (е)мірати, (м)іжнародний (в)алютний (ф)онд, (л)івобережна (у)країна, (б)лизький (с)хід, (н)адністрянщина, (п)івнічний (п)олюс, (б)ермудські (о)строви, (к)риворіжжя, (я)сна (п)оляна, (т)унгуський (м)етеорит, (к)райня (п)івніч, (д)руга (с)вітова (в)ійна, (п)риморський (к)рай, (н)ародний (а)ртист (у)країни, (з)бройні (с)или (у)країни,

(с)лужба (б)езпеки (у)країни, (б)удинок (у)чених (н)аціональної (а)кадемії (у)країни, (с)лов'янські (б)оги, (к)оран, (є)вангеліє, (б)оги, (б)ожа (м)ати, (в)великий (п)іст.

ПРАВОПИС ПРИГОЛОСНИХ

Теоретичні питання

1. Приголосні. Уподібнення та розподібнення приголосних. Сумнівний приголосний.
2. Подвоєння та подовження приголосних.
3. Спрощення у групах приголосних. Випадіння приголосних у вимові.
4. Чергування приголосних.
5. Зміни приголосних при словотворенні та словозміні.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Перевірте сумнівний приголосний у поданих словах.

Ковзкий, допомогти, ягідка, берізка, просьба, казка, скибка, досвіт, досвід, діжка, приповідка, молодший, солодкий, кігті успадкувати, абхазка важко.

Запам'ятати: вокзал, анекдот, призьба, вогко, мерехтїти, рюкзак, футбол.

2. Замість крапок поставте, де треба, пропущені букви. Поставте наголос.

Скатерт..ю, священ..ий, гречан..ий, шерст..ю, освячен..ий, склян..ий, лимон..ий, спросон..я, міц..ю, від..ача, юніст..ю, проніс..я, подорож..ю, блажен..ий, від..зеркален..я, безсмерт..я, міськ..ом, цін..ість, підвікон..я, зіл..я, пригорщ..ю, жит..єпис, без..вучний, ріл..я, бов..аніти, тряс..я, л..яний, окаян..ий, подорож..ю, вил..ю, зран..я, левин..ий, орлин..ий, олов'ян..ий, вогнян..ий, тьмян..ий, кам'ян..ий, цеглян..ий, півріч..я, скатерт..ю, зав'яз..ю, сокровен..ий, спасен..ий, числен..ість, благословен..ий, товстен..ий, перел..ю, збіж..я, Поволж..я, ов..а, л..яний, силен..ий, ртут..ю, весіл..я.

3. На місці крапок, де потрібно, поставте пропущені букви. Поясніть.

Хвас..нути, облас..ний, контраст..ний, заздріс..ний, щотиж..ня, якіс..ний, невіс..чин, заїз..ний, стис..нути, гіган..ський, скатер..ка, хворос..няк, аген..ський, буревіс..ник, жаліс..ливий, шіс..надцять, піз..ній, рідкіс..ний, ус..ний, волейболіс..ці, випус..ний, фашис..ський, чес..ний, облес..ливий, пес..ливий, шіс..сот, шіс..десять, місь..кий, зап'яс..ний, брес..ський, балас..ний, якіс..ний, плюс..нути, пропагандис..ський, кіс..лявий, совіс..ний, тріс..нути, провіс..ник, боліс..ний, безкорис..ливий, страс..ний, напас..ний, виїз..ний, капос..ний, інтеліген..ський, аванпос..ний, хус..ці, мліс..ний, президен..ський, курсан..ський, хвас..нути, тріс..нути, корис..ний, поїз..ний, че..нця, сер..це, влас..ний, мес..ник, прихвос..ні, пис..нути, зліс..ний, мас..ний.

4. Змініть за особами дієслово *лити*. Поясніть правопис.

5. Від поданих прикметників творіть іменники із суфіксом *-ин*. Поясніть зміни приголосних.

Галицький, вінницький, гайдамацький, турецький, донецький, німецький, хмельницький, кріпацький, дрогобицький, словацький, козацький, чернівецький.

6. Замість крапок поставте, де треба, пропущені букви. Поставте наголос.

Довгождан..ий, дан..й, збіж..я, Поволж..я, ов..а, л..яний, л..яти, священ..ий, буквен..ий, гречан..ий, шерст..ю, освячен..ий, склян..ий, лимон..ий, спросон..я, міц..ю, від..ача, юн..ат, жовч..ю, юніст..ю, востан..є, папорот..ю, студен..ий, проніс..я, подорож..ю, блажен..ий, від..зеркален..я, безсмерт..я, годин..ик, міськ..ом, цін..ість, підвікон..я, зіл..я, пригорщ..ю, жит..єпис, без..вучний, ріл..я, бов..аніти, тряс..я, л..яний, окаян..ий, глибочен..ий, подорож..ю, вил..ю, зран..я, левин..ий, орлин..ий, олов'ян..ий, височен..ий, освітлен..ість, бездоган..ий, однозмін..ий, вогнян..ий, тьмян..ий, кам'ян..ий, цеглян..ий, рум'ян..ий, півріч..я, благополуч..я, скатерт..ю, зав'яз..ю, сокровен..ий, спасен..ий, числен..ість, благословен..ий, товстен..ий, перел..юмерзен..ий, силен..ий, ртут..ю, весіл..я.

7. Від поданих географічних назв утворіть прикметники, поясніть фонетичні зміни.

Париж, Прилуки, Гадяч, Гонконг, Овруч, Збараж, Одеса, Калущ, Люксембург, Кавказ, Марокко, Кривий Ріг, Запоріжжя, Чехія.

8. Замість крапок поставте пропущені букви *ш* або *ч*, поясніть правопис слів.

Соня...ник, моло...ниця, ру...ник, торі...ній, міро...ник, серде...ний, серде...ний, безпе...ний, дові...но, міро...ник, двору...ник, шени...ний, соня...ний, сма...ний.

9. Поясніть явище спрощення у таких іменниках і прикметниках.

Зап'яс..ний, капос..ний, зліс..ний, облас..ний, контраc..ний, заздріс..ний, якіс..ний, че..нця, невіс..чин, заїз..ний, гіган..ський, сержан..ський, жаліс..ливий, піз..ній, студен..ський, рідкіс..ний, ус..ний, волейболіс..ці, президен..ський, артис..чин, випус..ний, фашиc..ський, облес..ливий, пес..ливий, місь..кий, зап'яс..ний, брес..ський, балас..ний, якіс..ний, мліс..ний, пропагандис..ський, кіс..лявий, совіс...ний, боліс..ний, страс..ний, напас..ний, виїз..ний, інтеліген..ський, хус..ці, альпініс..ський, поїз..ний, сер..це, влас..ний, мес..ник, прихвос..ні, мас..ний.

10. Утворіть вищий ступінь порівняння прикметників та прислівників. Поясніть зміни приголосних.

Близький, дорогий, довгий, високий, дужий, низький, рідкий, вузький, легкий, важкий.

11. Складіть і запишіть речення зі словами: **сердечний, сердешний, серцевий.**

БУДОВА СЛОВА І ПРАВОПИС

Теоретичні питання

1. Прості, складні і складені слова.
2. Творення і правопис складних слів.

3. Правопис суфіксів української мови.
4. Поняття про склад.Складоподіл і перенос частин слова. Правила переносу.
5. Правопис складноскорочених слів і графічних скорочень.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Запишіть, знявши риску, складні прикметники. Поясніть правила їх написання.

Суспільно/корисний, валютно/фінансовий, мовно/літературний, воєнно/стратегічний, ліво/бережний, двадцяти/кілометровий, старо/український, багато/каналний, північно/східний, далеко/сяжний, високо/шановний, гірничо/рудний, сталє/плавильний, синьо/зелений, зеленкувато/золотавий, світло/брунатний, жовто/гарячий, східно/слов'янський, суспільно/необхідний.

2. Поясніть, як утворено подані слова. Назвіть спосіб словотвору, з'ясуйте правопис складних слів.

Відеоролик, темно-синій, інтернет-кафе, жовтогарячий, Вернидуб, залізобетон, милозвучний, Крутивус, дев'ятсот, теплоелектроцентрально, двадцятип'ятиліття, молот-риба, Іван-чай, зірвиголова, перекотиполе, високоповажний, мопед, есмінець, високоповажний, падолист, світловодолікування, кондвироби, Іван-чай, швидкоплинний, бортпровідниця, поліглот, двадцятип'ятиріччя.

3. Поясніть правопис іменникових суфіксів.

Множ...на, сол...во, пряд...иво, мар...во, хмар...на, галяв...на, запад...на, велич...на, свіж...на, серед...на, мішан...на, дал...на, ялович...на, дівч...на, явор...на, віктор...на, всяч...на, гумор...на, город...на, яр...на, бувальщ...на, козачч...на, міл...на, біл...на, дол...на, довж...на, чуж...на, далеч...на, Туречч...на, Німечч...на, стеж...на, Віннич...на, Донечч...на, Галич...на, харків'ян...н, росіян...н, татар...н, вірмен...н, груз...н, киян...н, християн...н, цуценя, зайч...ня, кот...ня, пташ...ня, кач...ня, гус...ня, кош...ня, руч...нята.

4. На місці крапок поставте е(є) чи о(ьо), йо. Виділіть суфікси.

Морж...вий, левко...вий, хвощ...вий, насінн...вий, гай...вий, оранж...вий, вермішел...вий, тюл...вий, ситц...вий, замш...вий, овоч...вий, песц...вий, марганц...вий, перц...вий, алич...вий, кварц...вий, каракул...вий, натрі...вий, лосос...вий, квасол...вий, гутаперч...вий, вершк...вий, сургуч...вий, марл...вий, парч...вий, акаці...вий, емал...вий, щавл...вий, гелі...вий, фланел...вий.

5. Від поданих іменників утворіть присвійні прикметники. Суфікси виділіть.

Максим, Андрій, Ольга, Варка, мачуха, Іван, Ігор, Лукаш, Валя, Толя, Софія, Василь, Микола, Світлана, мати, мама, лис, ведмідь, Петро, Марія, Антоніна, Наталя, Борис.

6. Утворіть від поданих слів нові із пестливим значенням, виділити суфікси.

Далеко, потиху, рідний, Ольга, Марія, кіт, милий, Мама, дід, тато, Катерина, Галина, пити, спати, їсти, птах, дрібний, теля, Юля, Леся, рідний, кінь.

7. Поділіть подані слова та словосполучення для можливих варіантів переносу на інший рядок.

Заїжджати, гудзик, ходжу, життя, суспільство, 30 листопада 2020 р., надзвуковий, комп'ютер, передсвятковий, 570 кг, видзвонювати, відрядження, дія, М. С.Грушевський, 1 000 652 грн., проф. Іван Огієнко, мільйонер, Харків, адміністрація, підприємство, експлуатація, фінансування, Хмельницька обл., їжа, дев'ятитисячний, студія, безстроковий, дев'ятсот вісімдесят четвертий.

8. Від поданих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові.

Юрій, Ілля, Анатолій, Григорій, Данило, Максим, Віктор, Ігор, Семен, Олексій, Сергій, Віталій, Гаврило, Яків, Петро, Лука.

9. Розподілити складноскорочені слова на часткові: (частина слова і

повне слово, частини твірних слів), ініціальні (поєднанням перших звуків твірних слів, поєднанням назв перших букв їх), комбіновані.

Міськком, спорттовари, Нацбанк, військкомат, Інтерпол, Ощадбанк, демблок, виш, педвуз, авіабаза, ООН, спецкор, автостоянка, фізкультура, Мінмашпром, дитсадок, профорг.

ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ

Теоретичні питання

1. Голосні. Система голосних української мови.
2. Творення голосних, їх вимова і правопис.
3. Ненаголошені голосні у коренях, суфіксах і префіксах.
Правопис **е** та **и**.
4. Чергування голосних.
5. Написання **и** та **і** в коренях кінці слів. Правопис **и** та **і** в іншомовних словах.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Доберіть споріднені слова так, щоб відбувалось чергування [о], [е] з [і] .

Вести, коло горб, нести, бджоляр, берег, двір, ступінь, холод, гроза, явір, шофер, зірка, ворота, атом, ніс, Київ, шелест, спік, сніп, колода, ячмінь, візок, жовтий.

2. У поданих словах змініть форму і поясніть чергування [о], [е] з нулем звука.

Стілець, боєць, стрілець, лісок, гравець, знавець, велетень, вершок, оселедець, посол, гра, голка, турок, терти, вітер, будень, вікно, селезень.

3. Вставляючи пропущені букви, поясніть написання ненаголошених *е, и, о*.

Р..фр..ж..ратор, пробл...ски, т..рновий, х..жак, сп..нити, зш..вати, ос..литися, ч..рв'як, п..лена, с..лезень, в..редливий, поч..нало, бл..щати, т..рплячий ш..потіти, джер..ло, чер..з, вел..тень, щ..лепа, ож..лець, ст..регти, п..лехатий, м..нуле, п..ріг, к..шеня, к..сет, ц..буля,

л..вада, л..генда, л..міш, ц..тата, р..цепт, м..даль, б..тон, д..ригент, тр..міти, т..пер, д..мократ, д..када, кр..ниця, л..вада, д..ректор, ц..тата, кал..ндар, м..телик, л..ман, к..шеня, кат..горія, ч..модан, пр..зидент, с..мінар, д..візія, к..лач, к..жан, к..чан, к..ровай, ..лтар, х..зяїн, г..рячий, б..рсук, ..таман, п..гони, л..пата, б..гатир (володіє багатством), кр..пива, сл..в'янин, кр..хмаль, к..миш, ..ренда, б..гатство, пл..вець, к..зак, л..пух, товар, м..настир, м..нах, пробл..ски, б..гатир (силач), г..нчар, г..разд, можн.., л..мати, зл..мити, ш..вця, б..гатство, кис..нь, майст..р, справ..дливий, джм..ля, греб..нястий, пром..ні, струм..ні.

4. Напишіть потрібні літери *a* чи *o*.

К..лач, к..жан, к..чан, з..ря, к..ровай, р..бота, ..лтар, б..рода, х..зяїн, г..рячий, б..рсук, п..ром, ..таман, п..гони, л..пата, б..гатир (володіє багатством), кр..пива, сл..в'янин, с..лдат, кр..хмаль, к..миш, ..ренда, б..гатство, пл..вець, к..зак, л..пух, товар, м..настир, м..нах, б..гатир (силач), г..нчар, г..разд, можн.., л..мати, зл..мити, р..па, п..ганий, р..сти, б..гатство.

5. Поясніть написання слів.

Кр..слатий, бл..зенько, пр...стиж, пр...велебний, пр..мирити, сп..нити, т..ндітний, ос..литися, оз..ро, кр..лом, ш..сти, т..хенько, ч..рв'як, п..лена, с..лезень, в..редливий, л..вадний, д..вак, поч..нало, ж..ття, пол..новий, с..рця, зач..сати, щ..бетати, д..мар, в..чоріє, т..рновий, х..жак, кол..скова, бл..щати, д..ржу, в..рховина, в..селий, зал..шити, ш..потіти, джер..ло, бер..гти, чер..з, вел..тень, шел..ст, щ..лепа, ож..лець, п..лехатий, загр..міло, бер..зень, приб..режний, бер..г, м..нуле, п..ріг, к..шеня.

6. Доберіть до слів відповідні іменники. Поясніть правопис *e*, *u* у прикметниках (дієприкметниках). Підкресліть словникові слова.

С...рпанковий, л..вадний, п...люстковий, пр...вільний, Кр...слатий, п..л..хатий, пр...освященний, плом..нистий, пр..булий, бл..скучий, тр...вожний, хр..стіянський, в..редливий, пол..новий, к...рпатий, м...рзенний, пр...вабливий, ч...пурний, б...нтежний, греб...нястий, пр...кордонний, випл..каний, х...мерний, пром..нистий,

т...ндіний, пр..гожий, пр...подобний, пр..зидентський, пр..зирливий, м...двяний.

7. Запишіть слова, вставляючи пропущені літери. Доберіть спільнокореневі дієслова до поданих іменників. Виділіть іменникові суфікси. Поясніть правопис іменників.

Печ..во, сол..во, міс..во, мороз..во, мл..во, мар..во, зар..во, ся..во, добр..во, кур..во, пал..во, м..реж..во.

8. Поясніть написання букв *и* чи *і* у поданих словах.

Г..рка, к..сіль, к..птява, ч..пати, ж..тель, х..д, к..стка, г..рло, шк...льний, щ..тка, ч..тач, ш..бка, к..дати, ш..роко, підг..р'я, щ..чка, щ..рий, г..ря ж..тній, ч..стий, шк..дник, зах..д, щ..т, виг..н, ш..ти, виг..дно, г..лити, ч..жик, ж..нка, к..лок, зак..льцювати, ш..пучий, ж..рний, щ..льно, ш..я.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2 ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ФОНОЛОГІЯ Теоретичні питання

1. Фонетика і фонологія. Предмет і завдання фонетики.
2. Поділ звуків на голосні та приголосні. Склад і класифікація голосних звуків.
3. Склад і класифікація приголосних звуків.
4. Поняття про фонему. Система голосних фонем. Система приголосних фонем.
5. Зміни приголосних у мовленнєвому потоці. Варіанти фонем.
6. Асиміляція та дисиміляція.
7. Фонетична і фонематична транскрипція.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Запишіть слова фонетичною транскрипцією. Виявіть і охарактеризуйте асиміляцію.

Пісняр, вітаєшся, вогко, завітчаний, з собакою, сміється, лічба.

2. Із поданого переліку виберіть слова, в яких відбувається асиміляція дзвінких приголосних за глухістю. Запишіть фонетичною транскрипцією.

Безславний, легковажний, безпека, з шумом, з приятелем, казка, зцілювати, без кого, книжка, кладка, зшити, розшити, зчистити, відписати, розписати, відтоді, легкість, відпускати, ложка, лягти, без тебе, з тобою, розчесати, нігті, дьогтю, близько.

3. Доберіть до російських слів українські відповідники так, щоб вони містили приставні приголосні. Поясніть наявне фонетичне явище.

Овца, око, арбуз, они, она, Анна, оспа, ухо.

4. Поставте наголос у словах. Із виділеними словами складіть речення.

Піала, проміжок, слина, царина, зозла, підлітковий, разом, напрочуд, ведмедиця, порядковий, позаторік, **вишиваний**, отаман, зубожіння, листопад, вести, глибоко, **кропива**, легкий, мілкий, окрасць, петля, подруга, **предмет**, простий, старий, товстий, тримати, босий, була, було, були, веретено, **виразний**, випадок, візник, **вільха**, вісімдесят, вітчим, Герасим, Гарасим, граблі, дошка, дрова, залоза, ідемо, кидати, колесо, колія, контрактовий, коромисло, косий, котрий, кроїти, кухонний, **малий**, ненавидіти, ненависний, ненависть, нести, новий, обруч.

5. Зі словника (орфографічного, орфоепічного чи словника наголосів) випишіть по 5 прикладів:

- а) слова, що мають різні наголоси й однакове значення;
- б) слова, в яких наголос є засобом розрізнення значень;
- в) слова, в яких наголос є засобом розрізнення форм .

6. Поясніть фонетичне явище, наявне у поданих словах.

Сонце – соняшник; торік – торішній; вранці – вранішній; мірка – мірошник, серце - сердешний (бідолашний); рука – рушник, рушниця, дворушник.

7. Запишіть речення фонетичною транскрипцією. Випишіть слова, у яких відбулася асиміляція за дзвінкістю.

1. Хто не жив посеред бурі, той ціни не знає сили, то й не знає, як людині боротьба і праця милі (Л.Українка). 2. Люди, люди! Я ваш брат, я для вас рад жити (І.Франко). 3. Деся далеко передо мною полудневий край (О.Кобилянська). 4. Як же не любити всемогутній труд! (В.Сосюра). 5. Що то за голова, що лиш зуби та борода. 6. Як зустрінеш, так і будеш проваджати (Народна творчість).

8. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією і в кожному з них визначте кількість відкритих та закритих складів. Зробіть відповідний висновок.

1. Поезія – це завжди неповторність, якийсь безсмертний дотик до душі (Л.Костенко). 2. Сміються, плачуть солов'ї і б'ють піснями в груди: Цілуй, цілуй, цілуй її – знов молодість не буде (О.Олесь). 3. Чого тільки не насадить наша невгамовна мати (О.Довженко). 4. На квітці метелик мов свічечка (П.Тичина).

9. Запишіть текст фонетичною і фонематичною транскрипцією.

Ранніми веснами, коли на заболоченому Поліссі ще не бралися сіяти, коли на Сулі, на Пелі та на Ворсклі, розпускаючись найніжнішим цвітом, сяяли білі вишневі садки,— над відкритими степами Півдня проносились чорні бурі. По всьому степу, від Ногайська до Каховки, зустрічали їх молитвами, з корогвами. Велелюдні селянські процесії, виходячи в хмаровищах куряви насупроти стихії, падали навколішки, благали, щоб вщухло ... (О.Гончар).

10. Із поданих слів та словосполучень виберіть ті, у яких відбувається а) асиміляція за дзвінкістю, б) асиміляція за глухістю, в) асиміляція за м'якістю приголосних. Окремо поясніть вимову слів, у яких асиміляції за глухістю немає.

Цвіт, сльоза, між собою, з тобою, відпасти, вогкий, хоч би, радість, досвітня, сонця, майбутнє, ложка, розвідка, відколи, лягти, відпускати, як живеш, якби, нігті, без трьох, з хати, через поле, безсоромно, розшивати, з шумом, розтрачений, книжка, під хатою.

11. Поставте наголос у словах. Із виділеними словами складіть речення.

Царина, фаховий, зубожіння, позначка, бородавка, зозла, **горілиць, випадок**, форзац, **ознака, олень**, форзац, галасвіта, осока, отаман, параліч, петля, **Покрова**, предмет, приятель, напрочуд, навдивовижу, цінник, слина, крицевий, витрата, зобразити, пізнання, добовий, решето, приморозок, осетер, ринковий, рідкий, сердити, **середина**, сироватка, сімдесят, старий, твердий, алфавіт, весняний, тісний, тонкий, фартух, **фаховий, феномен**, циган, черствий, черствіти, щипці, яловичина.

12. Подані речення запишіть фонетичною транскрипцією і в кожному з них визначте кількість відкритих та закритих складів. Зробіть відповідний висновок.

1. Бо ти на землі людина, і хочеш того чи ні, усмішка твоя – єдина, мука твоя – єдина, очі твої – одні (В.Симоненко). 2. Коли ми йшли удвох з тобою вузькою стежкою по полю, я гладив золоте колосся (Д.Павличко). 3. Адже давно відомо вже, що сила страждання вимірюється не так гнітом зовнішніх обставин, як глибиною потрясіння (О.Довженко).

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Теоретичні питання

1. Предмет і завдання лексикології.
2. Слово і його лексичне значення.
3. Пряме і переносне значення слова.
4. Класифікація слів за значенням.
5. Лексика української мови за походженням.
6. Стилiстична диференціяція української лексики.
7. Експресивна лексика.
8. Термінологічна лексика.
9. Групи слів за вживанням.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. З'ясуйте значення поданих слів. Складіть речення із поданими словами.

Левада, галасвіта, ниций, гречний, трунок, кирилиця, гаптувати, легкобит, блават, осанна, легіт, кав'яр, легкобит, серпанок, шати, скарбниця, маківка, єдваб, фільварок, ланіти, діброва, кукіль, оксамит, літепло, сап'ян, трюфель, лепта, горнятко, подейкувати, плекати, вороний, скоромно, баский, карий, okazія, крислатий, половіє, буланий, натщесерце, окраєць, заплющити.

2. Прочитайте вірш. Вивчіть напам'ять. Поясніть лексичне значення виділених слів. Доберіть спільнокореневі слова до слова *зима*.

Січень січе, лютий лютує, березень плаче, квітень квітує.

Травень під ноги стеле травицю. Червень складає сіно в копиці.

Липень медовий бджілок чарує. Серпень чудовий булки дарує.

Вересень трусить груші в садочку. Жовтень гаптує клену сорочку.

Йде листопад, застеля **килими**. Грудень надходить — початок зими (Ф.Петров).

3. Визначте лексичне значення слів. З'ясуйте функцію наголосу у парах слів і словоформ.

Атлас – атлас, жила – жила, орган – орган, голови – голови, відра – відра, добра – добра, замок – замок, гірка – гірка, заводь – заводь, варений – варений, пера – пера, стелю – стелю, руки – руки, виносити – виносити, виходити – виходити.

4. Цінну пораду користуватися словниками для поповнення знань, для піднесення культури мовлення образно висловив М.Т.Рильський. Визначте лексичне значення виділених слів.

Не бійтесь заглядати у **словник** —
Це пишній **яр**, а не сумне провалля.
Плекайте, як дбайливий садівник,
Достиглий овоч у Грінченка й Даля.
Не майте гніву до моїх порад

І не лінуйтеся доглядати свій сад.

5. Користуючись словником, доберіть синоніми до слова *говорити*. Розкрийте відтінки у їх значенні.

6. Доберіть 10 прислів'їв зі словами на означення процесу мовлення.

7. Визначити, чи однакові значення мають слова, наведені у парах слів, поєднати кожне з них із відповідним йому за семантикою. Свої пояснення перевірте за словником. Складіть із ними речення.

Серцевий – сердечний – сердешний, адрес – адреса, ефективний – ефектний, відношення — ставлення, місце — місто, окраса – прикраса, гуманний – гуманітарний, наступний — слідуючий, дружний — дружній, військовий – воєнний, відвідати — провідати, наголосити — підкреслити, вважати — рахувати.

8. Доберіть синоніми до слів іншомовного походження. Складіть з поданими словами речення.

Дискусійне, імітація, фіктивний, креативний, субтильний, імпульсивний, ілюзорний, адаптація, консолідація концентрація.

9. Яку роль виконує наголос? Розкрийте лексичне значення виділених слів.

1. Яка ж у нім прегіркава, яка ж полинова сила була у тім **трунку** воєннім, як **туга – туга** і німа! (І. Драч). 2. Він на **епосі** бажає прислужитися **епосі** (В. Лагода). 3. А **музика** – мов з бистої ріки. Мов із душі весь зітканий музика. (Л. Голота).

10. Доберіть синоніми до слів: субтильний, вайлуватий, чепурний, опасистий, пелехатий, химерний.

11. Назвати омографи до таких слів:

Мука, дорога, замок, правий, потяг, сорока, жила, гірка, поверх.

12. Знайти омофони до слів:

Коштувати, тонни, греби, риби, сердешний, лежи, кленок, богатир, плету, везти, вгору.

13. З'ясуйте, вживання яких слів не відповідає мовній нормі; зробіть необхідні виправлення.

А. Ви праві, заплановані міроприємства, у травні місяці, підніматися вгору, діюче законодавство, б/у речі, біля 11 години, ведучий спеціаліст, гарно виглядає, таке співпадіння, не дивлячись на дощ,заказний лист, основний пріоритет, зігнути ноги в колінах, кожна хвилина часу, вільна вакансія, преїскурант цін, опровергати інформацію, пробіли в знаннях, слідуючим чином, розповсюджена теорія, по крайній мірі.

Б. На слідуючій неділі відбудеться засідання наукового гуртка, у ньому приймуть участь студенти нашої групи. Усі вони являються членами цього гуртка. 2. Я рахую: ви вірно кажете. Я поступив би так само. 3. Приведу кілька прикладів. 4. Редакція одержує багато листів на цю тематику. 5. Робітники жодної компенсації не отримали. 6. Всі ми маємо своє відношення до сучасних подій. 7. Всі, кого торкається дана тема, повинні висловити своє відношення. 10. Відношення у колективі були нормальні.

1

4. Зіставте українські та російські слова, знайдіть міжмовні омоніми, поясніть відмінність у їх значенні. Самостійно доберіть ще ряд міжмовних омонімів. У чому полягає парадоксальність другої і третьої омонімічних пар?

Уставати — уставать, запам'ятати — запомнить, вродливий — уродливый, жену — жену, луна — луна, чоловік — человек.

15. Слово *легіт* прийшло в літературну мову із західних діалектів української мови. Встановіть його значення з поданих нижче контекстів.

1. Подиха цілющий легіт (П.Грабовський). 2. Бо він був ніжний, той весняний легіт (Л.Українка). 3. Безкрає небо. Легіт хмар, і мовить вітер-володар (А.Малишко).

ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ

Теоретичні питання

1. Фразеологія. Класифікація фразеологізмів.
2. Багатозначність, синонімія і антонімія серед фразеологізмів.
3. Будова фразеологізмів. Лексичний склад фразеологізмів.
4. Походження фразеологізмів. Прислів'я і приказки. Крилаті слова.
5. Лексикографія. Зародження і розвиток української лексикографії.
6. Типи словників.
7. Сучасні словники української мови

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Поділіть фразеологізми на такі типи: зрощення, єдності, сполучення. Доберіть синоніми до фразеологізмів, запишіть їх.

Викинути коника, байдики бити, показати, де раки зимують, розв'язати руки, дати дуба, на руку ковінька, прикусити язика, ні пари з вуст, виносити сміття з хати, дивитися крізь пальці, зробити з мухи слона, підбивати клинки, піймати облизня, терпець увірвався, тримати камінь за пазухою, брати бика за роги, ще й чорти навкулачки не билися, теревені правити, вивести на чисту воду, заморити черв'яка, море по коліна, пише як курка лапою.

2. Зі „Словника іншомовних слів” випишіть по 3 слова, засвоєних із грецької, латинської, англійської, французької, німецької, італійської мов. Вкажіть на фонетичні та морфологічні ознаки, які свідчать про походження цих слів з певної мови.

3. До поданих фразеологізмів доберіть синоніми (1), антоніми (2). Розкрийте значення фразеологізмів.

1) п'ятами наживати, обоє рябоє, коли рак свисне, без сьомої клепки в голові, як з неба впав, точити лясси, нічирк, заварити кашу, впасти в око, у чорта на куличках, язика чесати.

2) точити баляси, любити як сіль в оці, кривити душею, язика прикусити, сьома вода на киселі, перебиватися з хліба на воду, хоч у вухо бгай, як риба з водою.

4. Користуючись книгою „Крилаті вислови в українській літературній мові” А.П. Коваль та В.В.Коптілова, встановити значення поданих фразеологізмів, джерело первісного вживання їх.

Самозакоханий Нарцис, прокрустове ложе, медовий місяць, дамоклів меч, крокодилячі сльози, живий труп, ахіллесова п'ята, не мечить бісеру перед свинями, бочка Данаїд, сади Семіраміди, не можна двічі увійти в ту саму річку, крапля камінь точить.

5. Знайдіть помилку у відомій приказці: *На тобі, боже, що мені негоже*. Поясніть правильну форму цієї приказки. Який іменник вживається у кличному відмінкові? Що ви знаєте про кличний відмінок?

Запишіть 10 відомих вам речень із жанрів народної творчості, у яких вживаються слова у кличному відмінку.

6. Із поданих словосполучень виписати фразеологічні одиниці, визначити їх семантику.

Пасти худобу, пасти очима, пасти задніх, попасти пальцем у небо, попасти у незнайоме місто, скочити у калюжу, скочити у халепу, глек розбити, пляшку розбити, на наш млин вода тече, тече вода із-за гаю, шукати вчорашнього дня, шукати помічника, ловити рибу у мутній воді, ловити гав, з'їхати з глузду, з'їхати на санях з гори, піймати облизня, піймати щуку, сховати кінці у воду, сховати дорогоцінності, дати драпака, дати перцю, дати пораду, покласти зуби на полицю.

7. Що означає слово *кукіль*? Складіть і запишіть речення.

8. Поділіть подані фразеологізми на групи за значенням (фразеологічні зрощення, фразеологічні єдності, фразеологічні сполучення). Доберіть синоніми до фразеологізмів, запишіть їх.

Бісики пускати, терпець увірвався, виносити сміття з хати, дивитися крізь пальці, зробити з мухи слона, підбивати клинки, піймати облизня, загнати на слизьке, брати бика за роги, розбити вщент, храм науки, бісики пускати, випорожні ловити, на всі

заставки, заговорити зуби, дівка не без щастя, брати бика за роги, ще й чорти навкулачки не билися, теревені правити, ні бе ні ме ні кукуріку, викинути коника, байдики бити, показати, де раки зимують, розв'язати руки, дати дуба, на руку ковінька, прикусити язика, ні пари з вуст, вивести на чисту воду, заморити черв'яка, море по коліна, пише як курка лапою, взяти участь, пасти задніх, пекти раків.

9. Складіть синонімічні ряди з поданих фразеологізмів, визначте значення, яке їх об'єднує. Продовжіть по можливості кожен ряд.

Голці ніде впасти, виводити на чисту воду, залити за шкуру сала, ні се ні те, пальця просунути ніде, ні сіре ні чорне, смалити халявки, як оселедців у бочці, зривати маску, очима стріляти, підбивати клинки, ні тпру ні ну, ні в тин ні в ворота, яблуку ніде впасти, розкрити карти, бісики пускати, виводити на сухеньке, ні риба ні м'ясо, плюнути ніде, діяти на нерви, ні грач ні помагач, вимотувати душу, допекти до живого, ні богу свічка ні чорту кочерга.

Контрольні питання і завдання

1. Що є предметом дослідження лексикології?
2. Охарактеризуйте основні групи синонімів і антонімів.
3. Які слова називаються паронімами?
4. У чому полягає сутність фразеологізмів?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4 МОРФЕМІКА. СЛОВОТВІР

Теоретичні питання

1. Морфемна будова слова.
2. Значущі частини слова.
3. Морфологічні способи творення слів.
4. Неморфологічні способи творення слів.
5. Історичні зміни в морфемному складі слова.
6. Етимологічний аналіз слова.
7. Словотвірна структура слова в українській мові.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Чи можна подані у кожній групі слова назвати спорідненими? Чому? До кожного слова запишіть споріднені, виділіть корені.

Грубка, грубий; мливо, млистий, мліти; німий, німець; купальський, купецький, купинка, скупчення; городина, городити; оскома, щеміти; присяга, досягнення;

2. Поділіть слова на морфеми.

Навколо, премудрість, край, доччина, народження, вихованець, розповсюджуючи, невчасно, краєчок, набережна, приміський, одвічний, невблаганний, побажання.

3. Визначте корені споріднених слів, поясніть виникнення варіантів кореня.

Птах, пташина, птаство; дихати, задушливий, тхнути, натхнення, тхір; простити, прощення; переїздити, проїжджий; викупити, викуплений; день, днювати; загонити, заганяти, зігнати; бігати, перебіжчик; честь, чесний; козак, козацтво; викупити, викуплений; смуга, смужечка, на смузі; сваха, свашка, свасі.

4. Від поданих слів утворіть іменники чоловічого і жіночого роду, що позначають людей за місцем проживання.

Київ, Тула, Суми, Грузія, Москва, Харків, Львів, Івано-Франківськ, Дарниця, Ужгород, Вінниця, Біла Церква, Азербайджан, Мінськ, Рига, Литва, Латвія, Росія, Україна, Переяслав, Рогозів, Піски, Крим, Урал, Болгарія, Америка, Англія, Африка, Куба.

5. Згрупуйте за лексичним значенням слова із омонімічними коренями. Аргументуйте своє рішення.

1. Кава, кавник, кавуська, кав'яр, кавовий.
2. Порадник, радість, порадувати, нарада, радитись, зрадіти, раденький.
3. Лисий, лисичка, лисина, лисеня, лис.
4. Перелік, лікар, облік, недолік, лікувати.

5. Синь, синок, синівський, посиніти, усиновити, синюватий, синій.
6. Пастух, пасти, пасок, пасовище, пастушити, пасочок, пасувати.

6. Доберіть слова із суфіксом *-ець*, що надавав би словам таких значень: назви людей за місцем проживання; за родом заняття; за національністю; за якостями; назви предмета; зменшено-пестливого значення.

7. Перепишіть у три колонки іменники, утворені:

а) префіксальним способом, б) суфіксальним, в) безафіксним.

Заспів, виліт, сутінь, обмілина, викрутка, винахід, праліс, правнук, перегрівання, перегук, обезболювання, складка, зібрання, олюднення, окис, провесна, прозелень, збори, відвертість, відвага, паморозь, розлука, відвідини, контрудар, вистава, очищення, відродження.

8. З'ясуйте, які іменники утворені суфіксальним способом і які безафіксним.

Глибочінь, глибина, глибінь, синява, синь, прозорість, прозор, суша, гниль, гнилизна, зачіска, начос, переписування, перепис, переписка, вибір, вибори, вибірка, хода, ходіння, сходити, східці.

9. Запишіть прикметники, утворені від поданих нижче слів за допомогою суфіксів *-уват-(-юват-)*. З'ясуйте, яке словотвірне значення виражають ці суфікси.

Довгий, сірий, сизий, дикий, синій, сухий, брудний, пісний, чудний.

10. Запишіть прикметники, утворені від основ іменників за допомогою суфіксів *-аст-(-яст-)*, *-уват- (-юват-)*, *-ист-*, *-ат-*. З'ясуйте словотвірні значення, яких надають похідним словам ці суфікси.

Борода, вухо, голова, смуга, скеля, плече, мозоль, барва, пісок, глей, земля, гонор, лоб, тінь.

11. До поданих іменників чоловічого роду доберіть однокореневі іменники жіночого роду, утворені суфіксальним способом. Окремо

запишіть іменники, від яких такі відповідники — іменники жіночого роду — не утворюються. Поміркуйте, чим це пояснюється.

Піаніст, філолог, секретар, дипломат, посол, художник, майстер, аптекар, режисер, професор, захисник, танкіст, біолог, поет, педіатр, львів'янин, штангіст, скрипаль, футболіст, велосипедист, кравець, співак, патріот, геній, молодець.

12. Назвіть рід поданнях іменників. Виділіть суфікси. З'ясуйте, чи змінюється рід іменників внаслідок приєднання суфіксів -ищ-, -ук-/-юк-, -уч-/-юч-, -иськ- та інших, що виражають значення збільшеності, згрубілості.

Вовчище, вітрюга, дівчисько, носище, очища, хлопчисько, ведмедище, холодюка, свинюка, морозище, парубійко.

13. Запишіть безафіксні іменники, похідні від основ поданих прикметників та дієслів. Поясніть звукові зміни в основах похідних слів.

Блакитний, високий, поганий, мутний, молодий, юний, бігти, носити, класти, боліти, забігти, виносити, розкласти, загоріти, винаходити, вимислити, приправити, витікати, вибирати.

14. Запишіть слова з поданими варіантами коренів.

Мук/муц'/муч; лет/леч/літ/лет'/льот; вод/вед/вес; віст/віщ;
сім/сем/сьом; мог/маг/мож/між; скарг/скарж/скарз'; візь/вз/
овес/вівс'/вівс; нос/нес/нош; світ/свіч; бир/бер/бр; книг/книж/книз/
м'я/мн/мин/; місц/міст/місц'/міщ; світ/свіч/.

Контрольні запитання і завдання

1. Що вивчається у розділі “Морфеміка і словотвір”?
2. Як розуміти поняття “морфемна будова слова”?
3. Як поділяються слова за здатністю змінювати свою форму?
4. Яка спільна частина, яка відмінна у словах змінних і незмінних?
5. Що таке морфема? Які є різновиди морфем?

6. Чим відрізняється коренева морфема від афіксальних?
7. Які різновиди афіксальних морфем вживаються в українській мові?
8. Що спільне у визначенні префікса і суфікса? Що їх розрізняє? Навести приклади.
9. Розповісти про кожну морфему, її роль у структурі слова.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ МОРФОЛОГІЯ

Теоретичні питання

1. Граматика і її функції. Морфологія.
2. Граматична категорія. Граматична форма. Граматичні значення.
3. Способи вираження граматичних значень.
4. Частини мови та критерії їх виділення.
5. Перехід слів із однієї частини мови в іншу.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте статтю: Карпенко Ю.О. Ще раз про виділення частин мови // Мовознавство. – 2001. – №3. – С.76 - 80.
2. Визначте лексичне значення виділених слів. З'ясуйте, повтори яких приголосних у поєднанні з кількома голосними увиразнюють різницю лексичних значень. Визначте належність слів до частин мови.
 - А) Осінній день, осінній день, осінній!
О синій день, о синій день, о синій!
Осанна осені, о сум! **Осанна!**
Невже це осінь, осінь, о! – ти сама.
Останні айстри **горілиць** зайшлися болем.
Гей килим, витканий із птиць, летить над полем.
Багдадський злодій літо вкрав, багдадський злодій.
І плаче **коники** серед трав – нема мелодій (Л. Костенко).

Б) Має крилами Весна
Запашна,
Лине вся в прозорих **шатах**,

У серпанках і блаватах...
Сяє усміхом примар
З-поза хмар,
Попелястих, пелехатих.
Ось вона вже крізь блакить
Майорить,
Довгождана, нездоланна...
Ось вона — Блакитна Панна!..
Гори, гай, луги, поля —
Вся земля
Їй виспівує: "**Осанна!**" (М.Вороний)

3. Запишіть 5 прислів'їв чи приказок, у яких простежується явище переходу слів із однієї частини мови в іншу.

4. З'ясуйте, до яких частин мови належать слова спільного кореня.

Сон, сплюха, сонний, спросоння, соня, спати, спатки, спатусі; свіжий, свіжо, свіжість, свіжина; один, одинокий, одиниця, одинак; два, двійка, двоє, двоєчко, двоїтися, подвійний; малий, помалу, мало, змалку; напам'ять, на пам'ять; сам, самотній, самотність; ох, охати, охання; вкрай, в край; п'ять, п'ятірка, п'ятірня, п'ятеро, п'ятий; ой, ойкати, ойкання.

5. Проаналізуйте речення за віднесеністю слів до частин мови: за загальним значенням (частиномовним), морфологічними ознаками й морфемною будовою, за синтаксичною роллю в реченні. Прокоментуйте вислови. Складіть розповідь про роль і педагогічну майстерність вчителя.

1. Школа стає справжнім вогнищем культури тільки тоді, коли в ній панують чотири культу: культ родини, культ Батьківщини, культ матері, культ рідного слова (В.Сухомлинський).

2. Люди, які сидять перед нами за партами, стають вихованцями лише тоді, коли вони відчують, що вчитель, допомагаючи їм пізнати світ, не тільки викладає знання, а й натхненно обстоює ті ідеї, які висловлює (В.Сухомлинський).

3. ...Який же дар дістали ті, Що так дітей учити вміють? Мені здається, в скарбі тім Любові найбільш дісталось їм (І.Франко).

4. Немає мудріших, ніж народ учителів; У нього кожне слово – це перлина, це праця, це натхнення, це людина (М.Рильський)

5. Якщо ви не вмієте відчувати радість дитини і її силу, то повинні знати, що найвища радість – це радість переборених труднощів, досягнутої мети, розкритої таємниці. (Я.Корчак)

6. Визначити серед поданих слів змінні й незмінні, записати їх двома колонками; у змінних слова визначити закінчення.

а) вето, воло, пальто, наполегливість, додому, ситро, факсиміле, поні, горличка, по-весняному, марево, уперше, натщесерце, розвіяно, долілиць, імідж, фламінго, нашвидкуруч, тихесенько, авеню, магістраль, зараз, перекотиполе, серпанок, двічі, граючи, діючі, прийти, спатоньки, пошепки, розкрившись.

б) віче, напрочуд, спідлоба, розбито, спересердя, наперекір, протезе, узимку, галасвіта, сяючі, лібрето, пальто, кава, кафе, старатися, по-сусідськи, натхненно, івасі, торнадо, мадам, спотикаючись, сяючи, кювет, горішник, бурштиновий, взірець, сердечно, серцевий.

7. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Випишіть слова, які перейшли з однієї частини мови в іншу.

1. І прописні істини потребують часом щоб їх нагадували (М.Рильський). 2. У мрії все рівне й сьогодні й минуле, і щастя, і вічність і мить (В.Сосюра). 3. Ой, зима! Біжить, регоче біло, бубонами брязкає в степу... Вам усе на світі зрозуміло? Просвітіть, премудрі недозрілу душу мою, зрячу і сліпу! (В.Симоненко). 4. У щастя людського два рівних є крила троянди й виноград красиве і корисне (М.Рильський).

8. Розкрийте лексичне значення виділених слів. Визначте засоби вираження граматичних значень слова.

1. **Край** берега у затишку прив'язані човни (Л.Глібов). 2. Не журиь, коли недоля в **край** чужий тебе кине (Л.Українка) 3. По діброві вітер виє, гуляє по полю, **край** дороги гне тополю до самого долу. 4. Дивлюся, аж світає, **край** неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає (Т.Шевченко). 5. Шумлять сади над берегами в моєї

юності **краю** (В.Сосюра).

9. Виділіть неповнозначні частини мови. Поясніть їх службову роль.

І якби на те моя воля

Написала б я скрізь курсивами:

- Так багато на світі горя,

Люди, будьте взаємно красивими! (Л. Костенко)

ІМЕННИК

Теоретичні питання

1. Іменник. Загальні відомості.
2. Розряди іменників за значенням.
3. Словотвір іменників.
4. Рід іменників.
5. Число іменників.
6. Відмінки іменників. Кличний відмінок.
7. Поділ іменників на відміни і групи.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Законспекуйте: О.Пономарів Культура слова: Мовностилістичні поради: Навч. посібник.- К.: Либідь, 1999 - Кличний відмінок, С. 167-169.

2. Повторіть за „Українським правописом” написання відмінкових закінчень іменників 2 відміни.

3. Розподіліть іменники за типами відмінювання (I, II, III і IV відміни). Виділіть іменники, які не входять до жодної з відмін, з'ясуйте чому.

Серпанок, кукіль, наснага, резюме, колега, хаща, імідж, пальто, горнятко, степ, честь, бідолаха, живопис, мадонна, маестро, біль, Тбілісі, Карпати, печиво, вартовий, велич, вечорниці, павутиння, дворище, рагу, заміжжя, зелень, колібри, їздовий, каліка, канікули, княжа, лапище, лібрето, ліки, лоша, метраж, м'якуш, плач, путь, радіо, скатерть, скатертина, юність, курча.

4. Подані іменники запишіть в кличному відмінку. Виділіть закінчення.

Роман, Павло, Катря, Максим, свекруха, сестра, дочка, Катерина, племінник, професор, Володимир, сват, кум, сваха, зять, дядина, газда, газдиня, Світлана, неня, Іра, кішка, надія, земля, весна.

5. Подані іменники запишіть у родовому відмінку однини. Виділіть закінчення. Перевірте правильність написання за орфографічним словником.

Виняток, дефіс, листопад, звіт, телефон, вальс, овес, каталог, абзац, престиж, вогонь, уривок, запис, знак, інтерес, клин, коридор, Харків, плач, Єгипет, стіл, мотор, лісок, хліб, борщ, алмаз, відмінок, дощ, курінь, поверх, наказ, міст, біль, хист, стрибок, Сибір, горб, замок, кілок, іній.

6. Визначте групи іменників на -Р. Запишіть їх в орудному відмінку однини.

Явір, кобзар, перукар, газетяр, тягар, квіткар, багатир, футляр, комір, сувенір, вапняр, маляр, цегляр, зброяр, оленяр, командир, поводитир, владар, пекар, злидар, Віктор, буквар, двір, гусяр, інвентар, багатир, богатир, сухар, ліхтар, майстер, папір, шофер, шифр, кур'єр.

7. Запишіть подані нижче іменники у формі родового відмінка множини. Поясніть, чому не всі іменники утворюють цю форму.

Зуби, груша, вуха, легені, крила, губи, баби, дупло, син, дочка, гроші, солдат, око, коліно, баба, вишня, хазяїн, перо, яйце, суфле, знання, мати, плече, деревце, резюме, дерево, брат, рушниця, весло, канікули, вуста, окуляри, двері, фінанси, висівки, пальто, імідж, ворота, шорти, Суми, Карпати, граблі, попури, байдужість, ніжність.

8. Подані іменники з закінченням -а(-я) поділіть на групи: жіночого, чоловічого, середнього роду та іменники подвійного роду. За якими ознаками вони розрізняються?

Непосида, ластовиння, бідолаха, Оріся, каліка, Ілля, Іванна,

Надійка, матуся, сирота, вісь, ганчір'я, староста, суддя, дівча, лоша, сердега, роздоріжжя, незграба, хлоп'я, слуга, лоша, ампула, невдаха, знаряддя, роззява, листоноша, курча, вугілля, голова, сусіда, коліща, собака.

9. Від поданих іменників утворіть збірні. Виділіть суфікси, за допомогою яких вони утворилися.

Чумаки, ганчірки, діти, ворони, піхотинці, собаки, дуби, вишні, агенти, офіцери, миші, татари, корені, потомки, гілки, секретарі, селяни, комарі, брати, апарати, жінки.

10. Поділіть на групи подані іменники 2 відміни. Запишіть їх у формі родового, орудного відмінка однини та називного відмінка множини. Зверніть увагу на місце наголосу у цих словах.

Комп'ютер, донор, футляр, пустир, календар, бульвар, ректор, сухар, комар, ледар, повістяр, звір, снігур, дар, вівчар, екзаменатор, базар, жир, договір, бібліотекар, папір, інструктор, господар.

11. У поданому тексті підкресліть іменники. Визначте їх предметне значення, морфологічні ознаки і синтаксичну роль.

Пригадаймо такі слова, як „оксамит”, „перла”, „намисто”, „рушник”, „хустка”, „знамено”... Кожне слово має свій сенс, свою красу. У мене особисто народжується велике почуття радості при згадці таких слів, як „світанок”, „сонячний промінь”, „весняний струмок”, „голуба далечінь”, „блакитна височінь”... А скільки таких слів існує і за кожним – глибинна суть і краса! (В.Сухомлинський).

12. Провідмініяйте слова *мама*, *мати*, *Богородиця*, *мадонна*. Розкрийте сферу вживання цих слів. Пригадайте, у яких творах українських митців оспівано образ матері. Перепишіть речення, вживаючи іменник *мати* у потрібному відмінку.

1. Листку подібний над землею, що вітер з дерева зрива, хто мову (мати) своєї, як син невдячний забува (В.Сосюра). 2. Говорять, що (мати) сльози гарячі і тверде, міцнеє каміння проймають

(Л.Українка). 3. Там (мати) добрую мою ще молодую у могилу нужда та праця положила. 4. На милосердіє твоє, все упованіє моє на тебе, (мати) возлагаю. 5. У нашій раї на землі нічого кращого немає, як тая (мати) молодая з своїм дитяточком малим. 6. Ми одної (мати) діти, всі ми слов'яни. 7. Благословенна в женах, святая праведная (мати) святого сина на землі! Не дай в неволі пропадати (Т.Шевченко).

13. Випишіть іменники. Визначте відмінок, відміну і групу відмінювання.

1. Як на ті чорнобривці погляну, бачу матір стареньку, бачу руки твої, моя мамо, твою ласку я чую, рідненька (М.Сингаївський). 2. За тобою завше будуть мандрувати очі материнські і білява хата (В.Симоненко). 3. Хіба забудеться для мене священна матері любов, її душі тепло щоденне, що зігріває знов і знов, де б я не був, куди б не йшов, вона в трудах завжди зі мною, як сонце з доброю весною (М.Сингаївський). 4. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю: і дитинство, й розлука, й твоя материнська любов (А.Малишко).

14. У поданих реченнях з'ясуйте, як граматично розмежовуються категорії істот і неістот в українській мові. Назвіть лексико-граматичні розряди іменників (власні і загальні, істоти і неістоти, конкретні й абстрактні, збірні, речовинні).

1. Слова – полова, але вогонь в одежі слова – слова – безсмертна фея, правдива іскра Прометея. (І.Франко). 3. З багатьох античних міфів на мене чи не найбільше враження справляв міф про людинолюбця Прометея, який ніби вкрав у богів вогонь, щоб передати його людям, і міф про Ікара, першу людину, що знялась на крилах у небо (Б.Антоненко-Давидович).

15. Запишіть збірні іменники. Доберіть слова спільного кореня, які мають обидві форми однини і множини. Виділіть суфікси, за допомогою яких утворюються збірні іменники.

Зразок: Вороння — ворона — ворони.

Павутиння, козацтво, віття, листя, студентство, лозняк, птаство, робітництво, братія, рідня, мушва, гілля, ганчір'я, агентура, коріння, березняк, юнь, молодь, людство, жінота.

16. Знайдіть у реченнях збірні іменники. З'ясуйте засоби їх творення.

1. Спливло життя, як листя за водою (Л. Костенко). 2. Поникли береги осінні, дерева гаснуть, мов свічки, та в ясно-сивім павутинні летять маленькі павучки (М.Рильський). 3. І літо минуло, і осінь приспіла і листям пожовклим всі стежки покрила (Л.Глібов). 4.Здоровенний дуб розлігся, розширився своїм кострубатим гіллям, так що аж темно під ним. 5. Коріння спліталось у клубки і повзло по горах, мов гадюки (М.Коцюбинський).

17. Визначте рід поданих іменників. Укажіть, на основі яких семантичних, морфологічних або синтаксичних ознак ви відносите кожен іменник до певного роду.

Коріння, дріб, насип, біль, тополя, бурлак, степ, бурлака, вояк, вояка, хід, хода, барліг, барлога, продаж, продаж, роботяга, ручище, серпанок, плакса, рись, зернина, малятко, нероба, носище, діаспора, біль, бандура, симпатьяга, пальто, Сибір, хлопчисько, продаж, дівча.

18. Визначте рід поданих іменників. Якими правилами ви керувалися?

Кіно, Борнео, торнадо, сироко, попури, Сочі, леді, метро, міс, інтерв'ю, цеце, броколі, аташе, танго, поні, колібрі, алібі, мадам, Кармен, сентимо, Оріноко, Калахарі, Міссурі, Везувій, Індія, Амудар'я, пенсне, лечо, фрау, Гурон, Онтаріо, кашпо, фрикасе, шосе, тріо, шимпанзе, пюре, фламінго, каре, панно.

19. Розподіліть за значенням іменники, що вживаються тільки в множині.

Суми, сутінки, кошти, збори, вибори, цитрусові, ліки, оплески, сіни, сходи, ясла, коноплі, Карпати, дріжджі, оглядини, поминки, родини, прянощі, куранти, висівки, гроші, ножиці, Афіни, канікули, аліменти, прикрощі, Черкаси, обжинки, ворота, теревені, шкарпетки, помії, іменини, Ромни, шашки, фінанси, гордощі, Чернівці, солодощі, граблі, шахи, роковини, Альпи, кеглі, терези, окуляри, вершки, джунглі.

10. Подані іменники запишіть у формах родового, давального і кличного відмінка однини. Складіть із ними речення. За допомогою пестливих суфіксів утворіть синонімічні форми до поданих слів за зразком: *ненька, ненька, ненька*.

Неня, тато, баба, дід, дитя, дочка, син, няня.

11. Поділіть на відміни подані нижче іменники. Запишіть їх у формі давального й орудного відмінків однини.

Рідня, сім'я, межа, рід, ректор, немовля, прізвище, тиждень, родовід, теля, груша, камінь, хутір, круча, внуча, мати, біль, рілля, зілля, листоноша, обрій, декан, відчай, вороння, панцир, збіжжя.

12. Подані в дужках іменники запишіть у кличному відмінку. Поясніть написання закінчень.

1. (Мрія), не зрадь!.. Я так довго до тебе тужила (Л.Українка). 2. (Україна), ти для мене диво (В.Симоненко). 3. Я люблю тебе, (друг), за те, що в очах твоїх море синіє, що в очах твоїх море цвіте, мою душу голубить і гріє. 4. Не стелись, (туман), не шуміть, (тополя), не печальте очі, ви берізки голі! 5. Тягнеться до сонця соняшник крилатий, як до тебе серце, (сторона) моя (В.Сосюра). 6. (Місяць-князь), ти, чарівниченьку! Смуток на твоєму ясному личеньку. 7. (Весна), ох, довго ж на тебе чекати! (Весна, голубка), чому ж ти не йдеш? (І.Франко). 8. Ой не шуми, (луг), зелений (байрак). Скажи мені правду, мій добрий (козак). 9. Ой чого ти, (дуб), на яр похилився. 10. Ой, (дівчина), шумить гай. 11. (Галя), серце, (рибка) моя. 12. На тобі, (небіж), що мені негоже (Народна творчість).

Контрольні питання і завдання

1. Охарактеризуйте загальнокатегоріальне значення іменника.
2. Чим відрізняються власні назви від загальних?
3. Як розрізняються назви істот і неістот?
4. Охарактеризуйте граматичні і словотворчі ознаки збірних та одиничних іменників.
5. З'ясуйте засоби вираження категорії роду.

6. Які слова ми називаємо іменниками подвійного роду?
7. Як визначити рід незмінюваних іменників? Яку роль відіграє при цьому контекст?
8. Які іменники не мають роду?
9. Як визначається рід субстантивованих іменників?

ПРИКМЕТНИК

Теоретичні питання

1. Прикметник.
2. Розряди прикметників за значенням.
3. Ступені порівняння прикметників.
4. Якісні прикметники, що не утворюють ступінь порівняння.
5. Творення і вживання присвійних прикметників.
6. Повні і короткі прикметники.
7. Відмінювання прикметників.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Перепишіть речення, підкресліть прикметники. З'ясуйте розряди за значенням.

1. І довіку здається, що за тим туманцем чи маревом далини лежить твоя найкраща сторінка життя, що там, у рамці росяних дібров чи синьооких луків, загубився такий закуток землі, який не снівся і геніям Відродження, що, може, там, по ранішніх чи вечірніх росах поспішає назустріч тобі твоє щастя (М. Стельмах). 2. П'яний від радості, Михайло легким рухом висадив на долоню дрібненьку – ростом йому хіба що до пупа – молоду з незвичним для їхнього села іменем Матронка, підняв над кучерявою головою – і крутив її над собою, як дзигу, аж заверещала, перелякавшись, старша дружка, заломлюючи худі дівочі руки (М. Матіос).

2. Утворіть від поданих прикметників вищий і найвищий ступінь порівняння. Виділіть суфікси. Які прикметники не утворюють ступінь порівняння?

Вузкий, вороний, дужий, каштановий, чорнявий, синенький, густий-прегустий, лимонний, мудрий, карий, гарний, товстий,

ультрашодний, дорогий, широкий, легкий, важкий, кислуватий, малий, темно-сірий, поганий, красивий, прадавній, гнідий, низький, старезний, шоколадний.

3. Від поданих прикметників утворіть повні (стягнені й нестягнені) форми, добираючи відповідні іменники. Яке закінчення мають повні прикметники нестягненої форми?

Зразок: Високий – висока дівчина, високая тополя.

Карий, хороший, червоний, просторий, темний, добрий, розкішний, чорнявий, синій.

4. Утворіть прикметники від поданих іменників. Наведіть приклади вживання цих прикметників у переносному значенні. Складіть 5-6 речень із присвійними прикметниками.

Наталка, Софія, ведмідь, Андрій, Валя, Ілля, Микита, Ігор, Павло, Василь, зозуля, бик, заєць, кіт, ведмідь, орел, теля.

5. Подані прикметники разом з іменниками запишіть у родовому, давальному та орудному відмінках множини. Поясніть відмінкові закінчення.

Рання вишня, історичний меч, білолице дівча, осіннє листя.

6. Розкрийте дужки, записуючи іменник у формі прикметника чоловічого, жіночого й середнього роду. Поясніть написання таких прикметників.

(Дмитро) день, книга, пальто; (коваль) день, книга, пальто; (товариш) день, книга, пальто; (гай) шум, квітка, повітря; (життя) досвід, позиція, кредо; (криця) голос, вдача, слово.

7. Запишіть відносні прикметники, які виражають ознаку за кількістю предметів, часовими характеристиками та ін.

(Сорок днів) поїздка, (п'ять годин) перерва, (два поверхи) будинок, (дві осі) автомашини, (сто кілометрів) відстань, (п'ятдесят чотири кілометри) стрічка, (тисяча літ) історія.

8. Замість крапок поставте пропущені букви. Поясніть написання закінчень слів в орудному відмінку.

Колюч...ю ожин...ю, балакуч...ю тещ...ю, сипуч...ю саж...ю, дрімуч...ю пуц...ю, весел...ю вдач...ю, відом...ю притч...ю, гусяч...ю шкір...ю, заяч...ю душ...ю, хорош...ю гуц...ю, вовч...ю шуб...ю, гречан...ю каш...ю, найбільш...ю площ...ю, тяжч...ю нош...ю, нижч...ю гор...ю.

9. Провідмінійте прикметники разом з іменниками. Позначте закінчення.

Відважний лицар, круглолиций місяць, безкрая пустеля, голошия птиця, п'ятилітнє дівча.

10. У поданих реченнях з'ясуйте морфологічні ознаки прикметників. Випишіть прикметники разом з іменниками, з якими вони узгоджуються.

1. Жити серед людей – все одно, що ходити в казковому саду, де навколо тебе найтонші пелюстки квітів з тремтячими краплинами роси, і треба так іти і так доторкуватися до квітів, щоб не впала жодна крапля (В.Сухомлинський). 2. Слово – це діамант: то сяє й сміється, то обернеться мутною сльозою, то виблискує яскраво-гнівно або лукаво, спокійніше з добротою, то спалахне, мов зірка провідна, яка народжує надії, мрії, сподівання, або веселкою заграє й так бадьоро запалає, неначе вабить, і кличе, і навіть надихає (Г.Косинка).

11. Випишіть якісні прикметники. З'ясуйте їх лексико-граматичні і словотвірні особливості.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити,

викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (В.Сухомлинський).

12. Запишіть подані прикметники разом з іменниками у три колонки: якісні, відносні, присвійні. Поясніть явище переходу прикметників із одного розряду в інший.

Вишневий цвіт, вишневе варення, вишневий колір; бронзова ваза, бронзовий загар; козяча борідка, козяче молоко, козячі роги; кам'яне обличчя, кам'яна стіна, кам'яна душа; гусяче крило, гусяча шкіра; зміїна отрута, зміїний погляд; вовчі зуби, вовчий погляд, вовча натура, вовчі ягоди, вовчий слід; вороняче крило, воронячий ніс; заячий холодок, заячий хвіст, заяча душа.

13. Утворіть форми вищого ступеня порівняння прикметників. З'ясуйте, чому не всі прикметники утворюють ступінь порівняння. Перевірте за іншими ознаками їх належність до розряду якісних.

Зеленуватий, буланний, кремовий, ультрамодний, каштановий, дорогий, німий, дужий, завеликий, шоколадний, прездоровий, товстелезний, важкий, високий, змістовний, відповідальний, голий, синенький, білявий, малий, прадавній, презлющий, соковитий.

14. З'ясуйте явища переходу слів з однієї частини мови в іншу. Визначте синтаксичну роль прикметників.

1. Помилялись не тільки люди, помилялись навіть святі. Згадайте: Ісус від Іуди мав останній цілунок в житті. 2. Бо ти на землі – людина, і хочеш того чи ні – усмішка твоя – єдина, мука твоя єдина, очі твої – одні (В.Симоненко). 3. Нам треба найретельніше дбати про те, щоб, обираючи друзів, цю найліпшу окрасу життя, більш того – неоціненний скарб, по недбальству не натрапити на щось подібне і мнине, що називається підлесником (Г.Сковорода).

15. Знайдіть приклади переходу прикметників із одного розряду в інший.

1. То шумів зелений лист, то в вінку мінився злотом ряст зелений, то золотим дощем лились пісні. 2. І дрібнесенькі світляні блиски грали, як леліточки, по темній бронзовій правій щоці (Л.Українка). 3. Небо в'яне просинь, і мете, мете жовтокоса осінь листя золоте (В.Сосюра).

16. Визначте, які форми мають прикметники у поданих реченнях. У якому роді та відмінку вживаються короткі форми прикметників? Розкрийте стилістичні функції та сферу вживання таких форм.

1. Говорять, що матері сльози гарячі і тверде, міцнеє каміння проймають. 2. Слово, моя ти єдина зброє, ми не повинні загинуть обоє. 3. Ти прекрасна, вечірняя зоре (Л.Українка). 4. Зоре моя вечірняя, зійди над горою, поговорим тихесенько в неволі з тобою. 5. Якби то далися орлині крила, за синім би морем милого знайшла (Т.Шевченко). 6. Зеленеє жито, зелене, хороші гості у мене... 7. Сивий віл випив води повен двір. 8. Пливе човен води повен. 9. Чорні брови, карії очі, темні, як нічка, ясні, як день (Народна творчість).

17. Які форми прикметників вживаються у сучасній українській літературній мові? Розкажіть про вживання коротких форм прикметників. Від поданих прикметників утворіть короткі та повні (стягнені і нестягнені) форми за таким зразком: *зелений – зелен клен, зелені луки, зелені поля.*

Ясний, дрібний, повний, дрібний, славний, молодий, срібний.

18. Розподіліть прикметники за розрядами.

Веселий, тендітний, бабусин, вчорашній, хитрий, Сергіїв, Ольжин, дерев'яний, солоний, київський, грамотний, кучерявий, козацький, чеський, сонячний, сердечний, сердешний, іскристий, гірський, заячий, вишневий, сліпий, худий, синій, цікавий, Миколин, котячий, зміїний.

Контрольні запитання і завдання

1. З'ясуйте значення, морфологічні ознаки та синтаксичні функції прикметника.
2. Охарактеризуйте відмінності між якісними, відносними і присвійними прикметниками.
3. Чим зумовлений перехід прикметників з одного розряду в інший? Доведіть на прикладах.
4. Які засоби і способи творення ступенів порівняння прикметників?
5. Чи від усіх якісних прикметників утворюються ступені порівняння?
6. Умотивуйте явище переходу прикметників в інші частини мови.
7. Яка стилістична роль коротких та повних прикметників у мові?
8. Як відмінюються прикметники з твердим і м'яким приголосним у кінці основи?
9. Які особливості словозміни складних прикметників з другою частиною –*лиций*?
10. Чому прикметники короткої форми становлять окремий зразок відмінювання?
11. Охарактеризуйте способи творення складних прикметників.

ЗАЙМЕННИК

Теоретичні питання

1. Займенник. Займенник і його значення.
2. Розряди займенників за значенням.
3. Відмінювання займенників.
4. Правопис займенників.
5. Граматичний розбір займенника

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Випишіть займенники, вкажіть розряд за значенням.

1. Тільки той не помиляється, хто ні до чого не торкається. 2. Хто не додержує свого слова, той сам себе зневажає. 3. Не хвали сам себе, хай тебе інші похвалять. 4. Коли бачиш у людей недоліки, пам'ятай, що у тебе їх декілька. 5. Не поспішай посміятись з іншого: сьогодні

ти смієшся з нього, а завтра – він з тебе. 6. Чого в молодості навчишся, те на старість як знайдеш. 7. Скільки голів, стільки й умів. 8. Дорого цінується те, що робиться вчасно. 9. Хто любить лише себе, того люди не люблять. 10. Яка совість – така й честь (Народна творчість).

2. З'ясуйте значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль займенників.

1. Не співайте мені сеї пісні, не вражайте серденька мого. 2. Дяка щира тобі, ніченько-чарівниченько, що закрила ти моє личенько! І вам, стежечки як мережечки, що вели мене до березочки. 3. Мені осіння ніч короткою здається (Л.Українка). 4. Ніхто не міряв серця глибочінь, Ніхто не знає меж його, ні краю (А.Малишко). 5. У всякого своя доля і свій шлях широкий (Т.Шевченко).

3. Подані займенники запишіть у формі називного відмінка однини. Поставте наголос. Складіть і запишіть речення із виділеними займенниками.

Мене, тобою, нікого, нічого, себе, тебе, якогось, будь-кого, всього, всім, мною, їх.

4. Поміркуйте, як правильно сказати: *на чієму, на чийому, на чийім*. Складіть відповідні речення.

5. Наведені займенники разом із залежними словами уведіть у речення так, щоб вони виступали в ролі підмета.

Ніхто зі студентів, хтось з акторів, дехто з нас, ніщо з побаченого, щось із зробленого.

6. З'ясуйте значення, морфологічні ознаки та синтаксичну роль займенників.

1. Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходять подібне кохання. В день такий розцвітає весна на землі і земля убирається зрання... 2. Ночі ті, та гітара й жоржини, може, сняться тепер і тобі... Сині очі в моєї дружини, а у тебе були голубі (В.Сосюра). 3. Це,

мабуть, - та любов, що землю зігріває, яка винагород не знає за тепло, і затишку собі ніколи не шукає, яка тому й живе, щоб знищувати зло (В. Колодій). 4. Мені здається, - може, я не знаю, - було і буде так в усі часи: любов, як сонце, світу відкриває безмежну велич людської краси. 5. Є в коханні і будни, і свята, є в ньому і радість, і жаль, бо не можна життя заховати, за рожеву ілюзій вуаль (В.Симоненко).

7. Визначте розряди займенників. Провідмініайте виділені займенники.

Цей, будь-який, **казна-що**, абиякий, ніхто, **кожний**, той самий, такий, себе, інший, хто, декотрий, **чийсь**, що, наш, вони, таке, **твій**, хтозна-який, якийсь, сам, ми.

8. Займенники, що в дужках, поставте у потрібному відмінку і запишіть словосполучення у дві колонки:

а) без початкового [н]; б) із початковим [н].

Поцікавився у (він), повідомив через (вони), усміхнувся до (вона), в'ється над (воно), бачилась із (вона), звільнили (воно), думав про (вона), люблю (вони), перед (він), збудив (вона), приїхала до (вона), понадіявся на (вони), глянув (вона) у вічі, допоможу (він).

9. Перепишіть речення. Підкресліть займенники. Визначте синтаксичну роль. З'ясуйте вживання займенників у ролі сполучних слів.

1. Я в серці маю те, що не вмирає. 2. А хто стрічався на шляху зо мною, того я щирим серденьком вітала (Л.Українка). 3. Я вдячно прихилиюсь до діда і між зорями мого дитинства розшукую вечірню зорю поета, що буде мені сяяти все життя (М.Стельмах). 4. Позаздриш долі берези, верби, явора, калини, що зеленіють у людській пам'яті (Є.Гуцало). 5. Хто зневажає рідний край, ті серцем немічні каліки (Т.Шевченко). 6. Нема нужденнішої на землі людини, яка нікого в житті не любить (І.Драч). 7. Те, що принижує, – пронизує (Л.Костенко).

Контрольні запитання і завдання

1. Доведіть частиномовний статус займенника.
2. З якими частинами мови співвідносяться займенники? .

3. На які розряди за значенням поділяються займенники?
4. Як розмежувати питальні і відносні займенники?
5. Назвіть структурні групи займенників.
6. У чому особливості відмінювання займенників кожного розряду?
7. Назвіть основні правила правопису складних займенників.

ЧИСЛІВНИК

Теоретичні питання

1. Числівник. Загальні відомості.
2. Розряди числівників.
3. Написання числівників і відчислівникових слів.
4. Відмінювання числівників.
5. Особливості словозміни порядкових числівників.
6. Особливості написання числівників.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Запишіть цифри словами — кількісними і (де потрібно) збірними числівниками; поставте у потрібній відмінковій формі іменники, знявши дужки.

7 (зошит, річка, перо, ворота), 4 (день, кімната, вікно, ножиці), 5 (звук, троянда, озеро, двері), 28 (дуб, тополя, яблуко), 20 (дзвінок, жінка, лоша, сани), 11 (день, ріка, курча, двері).

2. Перепишіть. З'ясуйте, до якої частини мови належать подані слова.

Чотири, четверо, четвірка, учотирьох, сто, сотка, сотник, сотий, сотня, трійка, третій, втретє, по-третє, трієчник, трійко, трійник, трійня, трійчастий, дві треті, третина, одиниця, перший, одинак, наодинці, удвох, двічі, надвоє, двійня, двійко, двієчко, обидва, двозначний, подвоїти, двома, двоє.

3. Провідмінійте числівники 1578, четверо, 41, кільканадцять, триста третій.

4. Запишіть числа словами. Порядкові числівники поставте в родовому та орудному відмінках. Як пишуться порядкові числівники?

5-й, 40-й, 70-й, 90-й, 100-й, 4000-й, 7000-й.

5. Перекладіть українською мовою. Зіставте особливості відмінювання числівників в українській і російській мовах.

Семистам шестидесяти двум втускникам, на двухстах семидесяти пяти страницах, двум тысячам шестистам семидесяти делегатам, два стола, двумястами четырьмя годами, о двухстах пятидесяти студентах, пятнадцатью квартирами, шестисот девяноста листов.

6. Випишіть 10 прислів'їв із числівниками, вкажіть їх морфологічні ознаки та синтаксичну роль.

7. Запишіть речення. З'ясуйте синтаксичну роль числівників. Визначте розряди числівників.

1. Два метелики білих, один за другим, злітають звідкись на тихі трави, як черешневий цвіт... (М.Коцюбинський). 2. Є тисячі доріг, мільйон вузьких стежин, є тисячі ланів, але один лиш мій (В.Сосюра) 3. Як одна біда йде, то й другу за собою веде. 4. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина. 5. Коли бачиш у людині недоліки, пам'ятай, що у тебе їх декілька (Народна творчість).

2. Визначте синтаксичну роль числівників (підкресліть як член речення).

1. Семеро одного не ждуть. 2. За одного битого двох небитих дають. 3. Покірне телятко двох мамок ссе. 4. Де двоє б'ються, третій не мішайсь. 5. Сім раз відміряй, а один раз – відріж. 6. Одна голова добре, а дві краще. Один з сошкою, а семеро з ложкою (Народна творчість).

3. Запишіть іменники у потрібній відмінковій та родовій формі з числівниками *півтора, півтори, обидва, обидві*.

Кімната, центнер, село, яблуко, кошик, плем'я, тонна, журнал, город, клас, копа.

4. Записавши подані цифри словами, утворіть словосполучення числівника з іменником. Поставте їх у формі називного, родового, давального й орудного відмінків.

6 (вівчар), 7 (школяр), 50 (відро), 200 (книжка), 40 (дівчина), 74 (кілограм), півтора (житель), 60 (вікно), 400 (зошит), 90 (ведмежа), 11 (голка), 100 (гончар), 70 (ясла), 600 (чоловік), 8 (ворота).

5. Охарактеризуйте подані числівники за значенням і структурою, вкажіть їх розряди і групи. Які слова називають числовими іменниками?

Мільйон, півтора, фунт, кільканадцять, двійко, шість, одна п'ята, маса, багато, сороковий, три п'яті, обидві, сотий, тисяча, півтора, двохсоттисячний, копа, двадцять третій, двієчко, декілька, тьма, семеро, триста дев'яносто один, дві сьомі, мільярд, немало, дюжина.

Контрольні запитання і завдання

1. Доведіть частиномовний статус числівника.
2. У чому полягають морфологічні і синтаксичні особливості числівників?
3. Що лежить в основі поділу кількісних числівників на окремі групи?
4. У яких випадках слова *мало*, *багато* можуть виступати різними частинами мови?
5. Чому порядкові числівники неоднозначне трактуються у сучасній граматиці?
6. Які принципи поділу числівників на структурні розряди? Поясніть творення складних числівників.
7. Як групуються кількісні числівники в системі словозміни і які особливості відмінювання кожної з цих груп?
8. Яка різниця у відмінюванні складених кількісних і складених порядкових числівників?
9. Назвіть основні правила написання числівників.

ДІЄСЛОВО Теоретичні питання

1. Дієслово. Дієслово і його основні форми. Неозначена форма дієслова.
2. Граматичні категорії дієслова. Дві основи дієслова. Визначення дієвідміни дієслова.
3. Способові форми дієслова. Способи дієслів. Особа, рід і число.
4. Безособові дієслова. Безособова форма на *-но, -то*.
5. Часи дієслова. Творення часових форм.
6. Зміни звуків в особових формах дієслів.
7. Дієслівні категорії виду, стану, способу.
8. Категорії роду і числа дієслів.
9. Семантичні й граматичні особливості часових форм.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Повторіть за правописом написання частки *не*. Препишіть речення, розкриваючи дужки.

1. І (не) має маленьких людей – є лиш душі малі (В.Коротич) 2. Життя (не) має ціни, а воля дорожча за життя 3. Хто розуму (не) має, тому й коваль не вкує. 4. Хто нічого (не) робить, той ніколи (не) має часу (Народна творчість). 5. (Не) має на світі нічого страшнішого за (не) людських людей (І.Жиленко). 5. (Не) має щастя вічного, (не)має, є вічний бій за щастя для всіх (М.Нагнибіда). 6. Ніхто (не) має більшої любові, як той, хто душу поклада за друзів (Л.Українка).

2. Змініть за особами дієслова.

Родити, мазати, колихати, кликати, могти, світити, лазити, сидіти, садити, пустити, плакати.

3. Від поданих дієслів утворіть форми 1 особи однини та множини. Простежте чергування приголосних.

Смикати, скочити, переходити, ненавидіти, їздити, викосити, припекти, полоскати, наздогнати.

4. Запишіть дієслова у 2 особі однини і множини теперішнього часу. Виділіть закінчення.

Рад...ш, рад...те; пропуска...ш, пропуска...те; маж...ш, маж...те; мож...ш, мож...те; колиш...ш, колиш...те; чеш...ш, чеш...те; клич...ш, клич...те; їзд...ш, їзд...те; світ...ш, світ...те; купля...ш, купля...те, фарбу...ш, фарбу...те, брод...ш, брод...те, ми...ш, ми...те; мандру...ш, мандру...те; виплачу...ш, виплачу...те, присіда...ш, присіда...те; співа...ш, співа...те; втрача...ш, втрача...те.

5. Запишіть речення, додаючи особові закінчення. Вкажіть особу і число дієслів.

1. Не той господар землі, що по ній брод..., а той, хто по ній з плугом ход.... 2. Як буд... робити, то буд... й родити. 3. Де господар добре роб..., там і поле буйно род.... 4. Сій... вчасно — матим... рясно. 5. Що посі..., те й пожн.... 6. Зваб... калачем — не оджен... і бичем. 7. Що ма... — не дба..., втративши — плач... . 8. Правда очі кал... . 9. Добрі жорна все перемел... (Народна творчість).

6. Перепишіть речення, підкресліть дієслова. Поясніть вживання коротких форм дієслова.

1. Листку подібний над землею, що вітер з дерева зрива, хто мову матері своєї, як син невдячний забува (В.Сосюра). 2. Зорі сяють. Серед неба горить білолиций. Вербка слуха соловейка, дивиться в криницю. 3. Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос — більш нічого. А серце б'ється — ожива, як їх почує! (Т.Шевченко). 4. Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні й розкида кругом (В.Сосюра). 5. Бува, навчають хлопчаків зелених, коли в життя виводять із осель, що справжнє щастя — то синиця в жмені і що дурниця — в небі журавель (Б.Олійник).

7. Запишіть дієслова, додаючи особові закінчення. Вкажіть особу і число. Особові закінчення виділіть.

1. Не кажи гоп, поки не перескоч.... 2. Не мала баба клопоту, купил... порося. 3. На тобі небоже, що мені не гож.... 4. Береженого Бог береже. 5. Шила в мішку не схова... . 6. Пройш... Крим, Рим мідні туби і попав чортові в зуби (Народна творчість).

8. Поставте дієслова у 2 особі однини та множини. Підкресліть закінчення.

Возити, лазити, скотити, дихати, являтися, розширитися, знайти, виїжджати, об'єднати, досягти, забезпечити, показати, визволяти, зневажати, повірити, вручити.

9. У поданих словах визначте суфікси із значенням здрібнілості, пестливості, ласкавості. До якої частини мови вони належать.

Спати, спатки, спатінки, спатоньки, спаточки, спатулі, спатуленьки, спатулечки, спатулькати, спатульочки, спатуні, спатунькати, спатунюсятки, спатунюськати.

10. Перепишіть речення, виділяючи граматичну основу. Вкажіть особу дієслів. Виконайте морфологічний розбір одного дієслова із кожного речення.

1. В житі синіли волошки та сокирки, білів зіркатий ромен, червоніла квітка польового маку (М.Коцюбинський). 2. Дивлюся, аж світає, край неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає. 3. Тече вода з-під явора ярмом на долину, пишається над водою червона калина. 4. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє. 5. Чи то так сонечко сіяло, чи так мені чого було (Т.Шевченко). І літо минуло, і осінь приспіла і листям пожовклим всі стежки покрила (Л.Глібов).

Контрольні запитання та завдання

1. Охарактеризуйте значення особових форм.
2. З'ясуйте семантичні й граматичні особливості безособових дієслів.
3. Яким дієслівним формам властива категорія роду?
4. З'ясуйте особливості поділу дієслів на дієвідміни.
5. Які особові форми мають дієслова архаїчної групи?
6. Назвіть особливості правопису особових закінчень.
7. Що виражає граматична категорія часу дієслова?
8. З'ясуйте основні значення форм теперішнього, минулого, майбутнього часу.
9. Що означає давноминулий час? Як він твориться? Наведіть приклади.

10. Що означають дієслова дійсного, умовного та наказового способу?
11. Як змінюються дієслова дійсного, умовного та наказового способу?
12. Що є обов'язковим компонентом форм умовного способу?
13. Чи від усіх дієслів можливі форми наказового способу? Проілюструйте прикладами.
14. Що виражає категорія виду дієслова? Охарактеризуйте значення дієслів кожного виду.
15. Назвіть засоби творення видових форм.

ДІЄПРИКМЕТНИК. ДІЄПРИСЛІВНИК

Теоретичні питання

1. Дієприкметник як форма дієслова. Творення дієприкметників.
2. Відмінювання і вживання дієприкметників.
3. Дієприслівник як форма дієслова.
4. Творення і вживання дієприслівників.
5. Особливості написання частки *не* з різними формами дієслова.
6. Написання дієприкметників і дієприслівників.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Із поданого тексту виписіть дієприкметники, з'ясуйте їх семантику й морфологічні ознаки.

Ніжна душа народу нашого бринить у слові. Слово, оповите любов'ю, вигранене вічністю, музично-незбагненне і сонячно-прозоре, заходить у серце і настроює струни ніжності... З ніжної душі — у слово ніжне і запашне, як розпростерта у світ неперевершено українська пісня, у слово-диво, у слово сонячно-кларнетне... Слово ніжне будить у нас людину. Слово ніжне освячене любов'ю до найдорожчого на землі. Людина вибудувала з минулого у прийдешнє золотий міст, яким спішать у серця посланці людяності і любові — викупані у пелюстках квіту і в пробудженнях росяного ранку, прозоро-чисті слова моральності людської.

Усе життя наше пов'язане з мовою. Українська мова витворила багато-багато пестливих слів, якими опоетизовано світ... Коли не розлучаються двоє або більше слів, то викрешуються незгасні іскри

народної мудрості і почуття, вічні зерна правди і краси (За І.Вихованцем).

2. Від наведених дієслів утворіть усі можливі форми дієприкметників. Установіть, від якої основи вони утворюються.

Почорніти, просити, мандрувати, стукнути, зачіпати, виплатити, заплести, зняковіти, посадити, осісти, перемолоти, змерзнути, гнобити, надоїти, прибути, напоїти, вабити.

3. У поданих реченнях підкресліть дієприкметники, визначте їх морфологічні та синтаксичні ознаки. З'ясуйте відмінність дієприкметників від прикметників. Поясніть розділові знаки.

1. Срібним маревом повиті, коло сіл стоять тополі (Л.Українка).
2. Непорушно стоять дерева, загорнені в сутінь (М.Коцюбинський).
3. І сп'янілий до нестями вітер квітами пропах, солов'їними піснями заливається в кущах (В.Сосюра). 4. В хаті по-хазяйськи, чисто, лавки й вікна помиті, а на вікнах стоять у кухликах квіти. 5. Дуже цікавий чоловік зараз упізнав би той голос підсолоджений, ті очі, зумисне спущені вниз, впізнав би природжену вдачу й підроблену. 6. Голови в їх були завітчані червоними квітками (І.Нечуй-Левицький).

4. Запишіть дієприкметники у дві колонки: а) активного стану; б) пасивного стану.

Пожовклий, перемагаючий, зшитий, виконаний, працюючий, розквітлий, знятий, скошений, зростаючий, прикрашений, перемитий, почервонілий, червоніючий, випрасуваний, лежачий, промовляючий, помножений, відредагований, озвірілий, дбаючий.

5. Запишіть дієприкметники у родовому, орудному, місцевому відмінках однини і множини, запишіть їх.

Пожовтіле, накреслений, застосований, спітніле, витісняючий, сидячий, посаджена.

6. Від поданих дієслів утворіть усі можливі форми активних дієприкметників. Від якої дієслівної основи вони творяться?

Стихати, відпочивати, креслити, гудіти, затвердіти, нудьгувати, зеленіти, чарувати, багровіти, міцніти, поржавіти, згоріти, завмирати, молоти, шипіти, затреміти, тремтіти, дозріти, блимати.

7. Складіть з поданими словами по два речення, у яких би вони виступали в значенні дієприкметника та іменника.

Полонений, приїжджаючий, побитий, мітингуючий, прочитане.

8. Від поданих дієслів утворіть можливі форми дієприслівників. Виділіть формотворчі суфікси.

Розвинути, розвивати, голосувати, стрепенутися, зберегти, працювати, аплодувати, дописувати, дописати, афішувати, зупинятися, зупинитися, стрибати, стрибнути, підводитися,

9. До поданих фразеологізмів російської мови доберіть відповідні фразеологізми української мови.

Недолго думая, не моргнув глазом (усом), не жалея сил, не покладая рук, не давая шагу ступить, не возбуждая толков, не к ночи сказано, не взирая на лица.

10. Знайдіть помилки у вживанні дієприслівникових зворотів, відредагуйте речення.

1. Читаючи роман, у моїй уяві постав образ героя. 2. Допмагаючи один одному, у нашому класі нема відстаючих. 3. Повернувшись додому, у мене знову з'явився добрий настрій. 4. Щоденно тренуючись, нас не полишала віра в перемогу.

11. Утворіть від поданих дієслів можливі форми пасивних дієприкметників.

Злякати, упріти, розстелити, повідомити, вжити, обросити, повернути, окислитись, обшити, дути, накрити, розграфити, сфотографувати, переконати, зустрінути, збудити, схопити, одягти, адресувати, розкупити, засніжитись, перекопати, побороти, здружити.

12. Провідмініайте в однині та множині дієприкметники *зів'ялий, опале, зрошений, складена, заметені, палаюча*. Виділіть відмінкові закінчення.

13. Запишіть наведені речення, розкриваючи дужки. Утворіть потрібні за змістом висловлювання форми дієприслівників.

1. Все зраділо, (стрічати) день; і день зрадив, (розцвітати), ясний, теплий, погожий. 2. Степ, (струсити) з себе росу та (з/гнати) непримітні тіні, горить рівним жовто-зеленим вогнем (П.Мирний). 3. В туман (загорнутись), далекі тополі в душі вигравають мінорну гаму (П.Тичина). 4. Світить річка, (блукати) заплавами, (зникати) у маревах небосхилу (О.Гончар). 5. Життя — що терниста нива: не пройдеши, ноги (не вколоти). 6. (Не подумати), і кілочка не затешеш. 7. (Не взятись) за сокиру, не зробиш хату. 8. (Не спитати) броду, не лізь у воду (Народна творчість).

14. Запишіть дієприкметники у дві колонки: а) активного стану; б) пасивного стану.

Вилинялий, зрубаний, літаючий, поживклий, перемагаючий, зшитий, виконаний, працюючий, розквітлий, знятий, скошений, зростаючий, прикрашений, перемитий, почервонілий, червоніючий, випрасуваний, лежачий, промовляючий, помножений, відредагований, озвірілий.

15. Подані словосполучення перекладіть українською мовою. З'ясуйте відмінності у творенні дієприкметників в українській і російській мовах. Які особливості вживання активних дієприкметників в українській мові?

Опавшее листья, учащийся юноша, запотевшие окна, струящаяся вода, закипевший чайник, враждующие племена, рокошущий гул, оторвавшийся лист, поросший мхом, отбившийся от стаи, уходящая дорога в даль, дымящийся вагон, отвернувшаяся девушка.

16. Поясніть написання *и* або *і* в кінці слів.

1. Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаюч.. узлісся та розвіваюч.. гілля плакуч..й березі (Л.Українка). 2. Тремтяч.. тіні ажурові розквітлий кидає каштан (М.Рильський). 3. Місяць підіймався все вище й вище, затьмарююч.. своїм світлом зірки (І.Цюпа.) 4. Загелгали дикі гуси, простуюч.. кудись високо під необмеженим небом. 5. Напівпрозорі жовтіюч.. та червоніюч.. кетяги солодко дрімали серед лапатоного листа (М.Коцюбинський) 6. Чайка скиглить, літаюч.. , мов за дітьми плаче (Т.Шевченко).

Контрольні запитання і завдання

1. З'ясуйте місце дієприкметника в системі частин мови.
2. Як утворюються активні дієприкметники теперішнього і минулого часу?
3. Вкажіть засоби творення пасивних дієприкметників в українській мові?
4. За яких умов дієприкметники можуть переходити в інші частини мови?
5. Поясніть пунктограми при дієприкметникових зворотах.
6. Охарактеризуйте граматичні особливості предикативних форм на -но,-то.
7. Що таке дієприслівник?
8. Які ознаки дієслова і прислівника властиві дієприслівнику?
9. Як утворюються дієприслівники недоконаного і доконаного виду?
10. Поясніть явище адвербіалізації.
11. Що спільного і відмінного між дієприкметниками і дієприслівниками?

ПРИСЛІВНИК **Теоретичні питання**

1. Прислівник. Розряди прислівників за значенням і походженням.
2. Прислівники, похідні від прикметників і від іменників.
3. Прислівники, похідні від числівників, від займенників, дієслів і прислівників.
4. Складні і складені прислівники.
5. Написання частки *не* з прислівниками.

6. Наголос у прислівниках.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Перепишіть текст, вставляючи пропущені букви. У поданому тексті підкресліть прислівники. З'ясуйте їх правопис і синтаксичну роль.

М...нають роки і сторіч...я, ві...ходять у небу...тя поколін...я людей, змінюют...ся їх звичаї, вірува...ня та погляди, а велик...мистец...кі надбан...я зал...шаються, на...довго переживають своїх творців, по-новому розмовляють з кожним віком. Змал...овані в них картини жит...я давно від...йшли в м...нуле, але думи й помисли їх авторів завжди зверне..ні до майбутн...ого. До таких скарбів світового значен...я належать і творі...ня Тараса Григоров...ча Шевченка.

Не...далеко від пос...вілого у віках Ки...ва, що ж...ве нині новим к...пучим життям, підноситься у в...сочінь бронзова постать поета. То побл...зу Канева, там, де Шевченко мріяв ос...литися, на його могилі над Дніпром вдячн... нащадки спорудили йому пам...ятник.

В...личний монумент видно з...далека. Коли теплохід повіл...но пл...ве срібними хвилями Дніпра, пас...ажири м...люються квітучими пагорбами й мал...овничими селами, що ро...кинулися на...в...коло... Безмежн... поля біжать вдал..ну, а в...низу шумлять... хвилі ш...рокої ріки, здіймают...ся пінисті греб...ні і з гулом розб...ваються об бер...г. Воістину поетичне місце обран...о для вічного сну поета! (М.Рильський).

2. Запишіть прислівники і прислівникові сполучення, поясніть правопис. При необхідності користуйтеся „Орфографічним словником” та „Українським правописом”.

З/на/двору, без/вісти, за/разом, на/про/весні, за/очі, з/віку, босо/ніж, що/місяця, на/пере/бій, с/під/лоба, в/одно/сталь, віч/на/віч, день/за/днем, куди/небудь, будь/де, ні/коли, на /відмінно, один/в/один, на/диво, на /відріз, стрім /го/лов, на/впростоць, не/вдогад, ні/звідки, куди/небудь, за/для, темно/темно, до/пуття.

3. Від різних форм поданих іменників, прикметників, числівників та займенників, сполучаючи їх з відповідними прийменниками, утворіть прислівники. Поставте наголоси.

Пам'ять, малий, другий, гарячий, твій, зло, п'ять, коло, шестеро, глибокий, батьківський, зима, семеро, сила, ваш, двір, їхній, голос, п'ятий, зустрів, скільки, слід.

4. Від поданих слів утворіть прислівники, поясніть правопис **-н-** і **-нн-** у прислівниках.

Охайний, нездоланий, стомлений, довгожданий, упевнений, законний, попід тином, сумлінний, беззмінний, повільний, невпинний.

5. Запишіть прислівники, розкриваючи дужки.

(На) завжди, (у) (сто) крат, (від) ранку (до) вечора, (сама) самотою, не (до) вподоби, (не) раз, ні (на) що, (ані) скільки, (на) зразок, по (під) тинню, на (в) стіж, рік (у) рік, (по) варшавська, (що) духу, десь (то), як (таки), (рано) пораненьку, так (от), (по) четверте, звідки (небудь), (до) побачення, (на) ура.

6. Вкажіть на відмінність у написанні наведених пар словосполучень. Складіть і запишіть речення з поданими прислівниками і співзвучними з ними словами за зразком. Підкресліть прислівники.

Назустріч – на зустріч; надворі – на дворі; вдень – в день; збоку – з боку; вкрай – в край; утрюх – у трюх; навіки – на віки; знизу – з низу; по-перше – по перше; доволі – до волі; вперше – в перше; по-своєму – по своєму; угору – у гору; вголос – в голос; востаннє – в останнє; чимало – чи мало; втім – в тім; вкупі – у купі; всередині – у середині; по-своєму – по своєму; по-моєму – по моєму; спочатку – з початку; по-батьківському – по батьківському убік – у бік; знизу – з низу.

7. Від поданих слів утворіть прислівники із часткою *що*. Поясніть написання.

Тиждень – щотижня, ніч, поки, рік, понеділок, дарма, день, вівторок, четвер, місяць, хвилина, секунда, доба, раз, тільки, хіба, мить, субота, зима, вечір.

8. Замість крапок поставте букви *и* або *і*. Поясніть написання прислівників.

Завбільшк..., двіч..., насторож..., по-вовч..., поноч..., повік-вік..., залюбк..., трох..., тільки..., верх..., довкруг..., попідручк..., уноч..., пішк..., мовчк..., навік..., навпомацк..., опівноч..., самотужк..., навстоячк..., навшпиньк..., анітрішечк..., по-батьківськ..., тутечк..., навкруг.. .

9. Згрупуйте прислівники, утворені від: а) іменників, б) прикметників, в) числівників, г) займенників, г) дієслів, д) словосполучень.

Надвечір, по-твоєму, наїздом, восени, праворуч, по-друге, мимохіть, тричі, навсидячки, темно, внизу, надвоє, жартома, по-моєму, ридма, насамперед, мимоволі, вдалині, спроста, знехотя, силоміць, з дня на день, втретє, всупереч, по-іншому, пошепки, щодня, нізащо, довіку, замолоду.

10. Перепишіть речення, утворивши від прислівників, що у дужках, вищий ступінь порівняння. Поясніть, які зміни відбулися при ступенюванні. Поясніть орфограми.

1. (Швидко) і (швидко) котилися хвилі, заливали все, розл...вались (широко) і помалу заспокоювалися. 2. Вони гомоніли все (тихо) і (тихо), із їх гомону виникала пісня. 3. Лукаш все (близько) нах...ляється облич...ям до мавки і раптом цілує (Л.Українка). 4. В...сною працювалося (легко, радісно). 5. (Часто) стали пер...падати дощ.... (Низько), якось (безладно), заклубилися над з...млею тумани (М.Стельмах).

11. Поясніть творення прислівників.

Невдогад, недалеко, будь-як, невтямки, по-грузинськи, бігом, напоказ, анітрохи, учетверо, надміру, наостанок, до лиця, коли-неколи, щосили, врівні, до пари, без кінця-краю, на ходу, по-домашньому, хтозна-коли, вдвічі, абиде, звідкілясь, по двоє, навесні, ледве-ледве, щодня, позавчора, не сьогодні-завтра, засвітла, деколи.

12. Від наведених прикметників утворіть прислівники і запишіть їх у формах ступенів порівняння.

Далекий, вузький, широкий, поганий, тяжкий, гіркий, сумний, дужий, довгий, легкий, добрий, рідкий, частий, близький, м'який.

Контрольні запитання і завдання

1. Що таке прислівник? З'ясуйте його значення, морфологічні ознаки, синтаксичну роль.
2. На які семантичні розряди діляться прислівники?
3. Які зміни відбуваються при ступенюванні?
4. З'ясуйте основні способи творення прислівників у сучасній українській мові.
5. Назвіть основні правила написання складних прислівників.
6. Поясніть відмінності у написанні прислівників й однозвучних з ними сполучень.
7. Назвіть семантичні групи слів категорії стану.

СЛУЖБОВІ СЛОВА **Теоретичні питання**

1. Прийменник. Значення і склад прийменників.
2. Особливості вживання деяких прийменників.
3. Написання прийменників.
4. Сполучник. Значення і склад сполучників. Написання сполучників.
5. Частка. Значення і склад часток.
6. Написання часток. Написання *не* та *ні* з різними частинами мови.
7. Вигук. Значення вигуків. Написання вигуків і особливості вживання їх.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Прочитайте вірш. Випишіть службові частини мови. Схарактеризуйте їх.

Є слова, що білі-білі,

як конвалії, квітки,
Лагідні, як усміх ранку,
Ніжносяйні, як зірки.
Є слова, як жар, пекучі,
І отруйні, наче чад...
В чарівне якесь намисто
Ти нанизуєш їх в ряд (О.Олесь).

2. Запишіть поетичний текст (на вибір), насичений службовими словами. Підкресліть їх, вкажіть значення і функції.

3. Випишіть слова-вигуки. Складіть із ними речення.

Би, о, ой, годі, або, геть, б, нехай, бодай, алло, цабе, ой, марш, прощайте, ех, перепрошую, хоча.

4. Запишіть речення. Поясніть написання *не*, розкриваючи дужки.

1. І (не) має маленьких людей – є лиш душі малі (В.Коротич).
2.(Не) має на світі нічого страшнішого за (не) людських людей (І.Жиленко).
3. Ніхто (не) має більшої любові, як той, хто душу поклада за друзів (Л.Українка).
4. Хто нічого (не) робить, той ніколи (не) має часу (Народна творчість).
5. (Не) має щастя вічного, (не)має, є вічний бій за щастя для всіх (М.Нагнибіда).

5. Перекладіть українською мовою російські словосполучення із прийменником *по*.

Идти по берегу, по лестнице, по обоим берегам, по обеим сторонам, расставить по полкам, коллега по работе, резьба по дереву, по ту сторону, по договоренности, по конечному результату, по инициативе, тоска по родине, по собственному желанию, по делам службы, по наследству, по выходным дням, по ошибке, истечении срока, по получении, по возвращении.

6. Доберіть 10 речень із вигуками з художнього твору (на вибір). Укажіть значення вигуків, поясніть розділові знаки при них.

7. Складіть речення, щоб *не зважаючи* виступало у них дієприслівником, прийменником і сполучником.

8. Випишіть їх творів художньої літератури або складіть фрази, у яких вигук *ой* може передавати: а) сумнів
б) захоплення, здивування; в) осуд, негативну оцінку; г) жах, переляк; г) погрозу; д) фізичний біль. Розкажіть про семантичні різновиди вигуків.

9. Із поданого речення випишіть службові частини мови. Охарактеризуйте їх.

1. І блідий місяць на ту пору із хмари де-де виглядав, неначе човен в синім морі то виринав, то потопав. 2. Тихесенько вітер віє, степи, лани мріють, між ярами над ставами верби зеленіють (Т.Шевченко). 3. Під гаєм в'ється річечка, як скло вона блищить (Л.Глібов). 4. Не співайте мені сеї пісні, не вражайте серденька мого (Л.Українка). 5. Не лізь поперед батька в пекло (Народна творчість).

10. З'ясуйте типи сполучників за синтаксичними функціями (що поєднують і яким синтаксичним зв'язком).

1. Я люблю, коли в листя зелене дерева вдягає весна, і під вітром хитаються клени, і співає в квітках далина (В.Сосюра). 2. Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Л.Українка). 3. Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає? (М.Коцюбинський).

11. Запишіть речення, знявши ризику. Визначте будову прийменників.

1. Тече вода з/під явора яром на долину. Тече вода із/за гаю та по/під горою. Хлюпочуться качаточка по/між осокою. 2. Із/за лісу, з/за туману місяць випливає (Т.Шевченко). 3. Життя і мрія в/згоді не бувають. І вічно борються, хоч миру прагнуть. 4. Геть по/над морем, над хвилями синіми в'ються, не спиняться чаєчки білії (Л.Українка).

12. Перекладіть українською мовою російські словосполучення з прийменником *по*.

По рассмотрении, по железной дороге, по телеграфу, по телефону, учебник по психологии, по вине, чемпион по боксу, проректор по научной работе, комиссия по приему, по заказу, по его зову, по закону, по свидетельству, по примеру, по требованию, по болезни, по адресу.

13. Розподіліть вигуки на непохідні (первинні) і похідні (вторинні).

Ой, ах, молодець, на добраніч, ну, годі, доброго ранку, геть, дай боже, цитьте, спасибі, овва, стоп, ох, боже поможи, тьху, ех, киш, здоровенькі були, тпру, хай йому грець, о, гляди, пхе, ай, жах, матінко, агей, марш, лело, шаг.

14. Із поданих речень випишіть вигуки, дайте характеристику за походженням і за значенням.

1. О, як усе навколо розцвіло. 2. Гей, ви, зорі ясні!.. Тихий місяцю мій!.. Де ви бачили більше кохання? (В.Сосюра). 3. На добраніч вам, ниви (М.Коцюбинський). 4. Не жартуй наді мною, будь ласка, і, говорячи, не мовчи (В.Симоненко). 5. Ой мої журавлики, жур-журавляточка, в море, повертаючись, викиньте журу... (В.Крищенко). 6. Прощай, учителю, спасибі за науку (А.Малишко). 7. Сідлані коні готові... Геть із ласкавих тенет. 8. Ну, хто б у римській Енеїді Хорола й Ворскли не пізнав (М. Рильський).

Контрольні питання і завдання

1. Чим відрізняються службові слова від самостійних?
2. Чому прийменник належить до службових частин мови? З якими частинами мови вживаються прийменники?
3. На які групи поділяються прийменники за своїм походженням?
4. Як поділяються прийменники за морфологічним складом?
5. З якими відмінками вживаються прийменники?
6. У чому особливості правопису прийменників?
7. Яка службова функція сполучника?
8. Які частини мови можуть уживатися як сполучні слова?
9. Яка роль часток у мові? На які групи поділяються частки за значенням?

10. Які частки називаються формотворчими, а які – словотворчими?
11. Від яких частин мови утворюються похідні частки?
12. Назвіть основні правила правопису сполучників і часток.
13. Чи можна вигук віднести до службових або повнозначних слів?
14. Які функції вигуків у мові? Назвіть розряди вигуків за значенням, за походженням.
15. Що таке звуконаслідувальні слова?
16. Які особливості правопису вигуків і звуконаслідувальних слів?

Контрольні питання і завдання

1. Що вивчає морфологія?
2. Охарактеризуйте сутність лексичного і граматичного значення слова.
3. Що спільного і відмінного між лексичним і граматичним значенням?
4. Що таке граматична категорія? Які категорії властиві українській мові?
5. Що таке частини мови? Які основні категоріальні ознаки частин мови?
6. Доведіть правомірність поділу частин мови на повнозначні і неповнозначні.
7. Обґрунтуйте лінгвістичний статус службових частин мови.
8. Яке місце в системі частин мови посідають слова категорії стану, модальні слова і вигуки?
9. З'ясуйте на конкретних прикладах явище переходу слів з однієї частини мови в іншу.
10. Яку систему частин мови розглядає шкільна граматика?

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6 СИНТАКСИС

СИНТАКСИС СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Словосполучення. Загальне поняття про словосполучення.
2. Сурядні словосполучення. Підрядні словосполучення.
3. Способи підрядного зв'язку в словосполученнях.
4. Побудова і вживання словосполучень.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Визначте тип словосполучення за будовою. Складні словосполучення розчленуйте на прості.

Студент четвертого курсу, чай першого сорту, зустріти з радісною усмішкою, лекція на педагогічну тему, тягнутися на багато кілометрів, діти молодшого віку, вияв великої поваги, тканина вишневого кольору, дівчина в зеленому пальті, підняти двадцять кілограмів, будемо розмовляти щиро, жити душа в душу, краплини роси блищать, хочу відпочити вдома.

2. З'ясуйте будову і тип словосполучення за морфологічним вираженням головного слова поставте до залежних слів питання.

Буду працювати сумлінно, товари високої якості, дати консультацію студентам, пальто великого розміру, побачити щось цікаве, людина похилого віку, маю нагоду зустрітися з вами, наказали мені працювати, при написанні зробити помилку, дівчина вісімнадцяти років.

3. Схарактеризуйте підрядні словосполучення.

Любіть Україну, вічно жива, вдвічі більше, любити серцем, діти України, дума про тебе, небо над нами, відомі серед шанувальників, річка Горинь, перегортаючи сторінки, купатися в розкоші, пожовклий від часу, вивчення напам'ять, рахувати до десяти.

4. Згрупуйте словосполучення за різновидом синтаксичного зв'язку.

Носії мови, користуватися мовою, Україна-мати, бажання дізнатися, любов до України, його мрія, барви мови, голос народу, дано слово, постаєш в обнові, рідна мова, їх звичаї, багатьох поколінь, мова — універсальна, шліфувати до блиску, наказав оберігати, береги Дніпра, житимеш вічно, віддали у спадок,

уквітчалась білим, залишилися в серці, зійшло у свідомості.

5. Випишіть окремо словосполучення, в яких головним словом є:
а) дієслово, б) дієприкметник, в) дієприслівник, г) іменник,
г) прикметник, д) прислівник.

Виконати відразу, декламувати голосно, дотримуючись суворо, привезений вчора, під'їхавши сюди, зрізаний згарячу, дуже радісний, надто красиво, прикріплений високо, надзвичайно весело, зустрітися вдруге, навколо зелено, пізно восени, кава по-турецьки.

6. Визначте тип словосполучення за будовою. Складні словосполучення розчленуйте на прості.

Золото високої проби, почуття великої радості, прочитати нову повість, пальто модного фасону, речення складної конструкції, людина з великої літери, побачили групу студентів, знайшла два зошити, мав принести книгу, хочу бути вчителем, буду вивчати мову.

7. З'ясуйте будову і тип словосполучення за морфологічним вираженням головного слова поставте до залежних слів питання.

Міради крапель блищать, квіти рожевого кольору, маю закінчити о восьмій годині; земля, оповита прозорим серпанком, мушу відмовитися від пропозиції, глянути пронизливим оком, зустріти з великою радістю, повинна була приїхати вчасно, глянути гнівними очима.

8. Із запропонованого тексту випишіть всі можливі словосполучення. Охарактеризуйте їх.

Слово – найтонше доторкання до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду. Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале,

нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (В.Сухомлинський).

9. З'ясуйте, чи всі сполуки слів є словосполученнями. Визначте тип за будовою, за морфологічним вираженням стрижневого слова.

Дати консультацію студентам, пальто великого розміру, побачити щось цікаве, людина похилого віку, маю нагоду зустрітися з вами, наказали мені працювати, при написанні зробити помилку, квіти рожевого кольору, маю закінчити о восьмій годині, мушу відмовитися від пропозиції, проїхати сто двадцять п'ять кілометрів, дівчина була гостра на язик.

10. Схарактеризуйте підрядні словосполучення, позначаючи головне і залежне слово.

Шанувати батьків, вічно молода, линути думкою, любов матері, лишитися у спогадах, дах над головою, з вірою в краще, дуже тихо, місто Одеса, крик зненацька, схвильований від зустрічі, чудова староста, повернутися в село, останні двоє.

Контрольні запитання і завдання

1. З'ясуйте погляди на словосполучення як синтаксичну одиницю.
2. Обґрунтуйте зв'язки словосполучення зі словом та реченням.
3. Яка різниця між синтаксичними і зв'язаними словосполученнями?
4. Схарактеризуйте синтаксичні зв'язки у словосполученні.
5. Форми підрядного зв'язку в словосполученні: узгодження, керування, прилягання.
6. Які є типи синтаксичних словосполучень за будовою?
7. Охарактеризуйте типи словосполучень за морфологічним вираженням головного слова.

ПРОСТЕ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Речення, його основні ознаки.
2. Види речень і розділові знаки в кінці їх.
3. Складові частини речення. Синтаксичний центр у реченні.
4. Головні члени речення. Підмет. Присудок. Простий дієслівний присудок.
5. Складений дієслівний присудок. Складений іменний присудок. Складні

присудки.

6. Другорядні члени речення. Додаток. Означення. Прикладка. Обставини.
7. Оформлення простих речень. Порядок слів у реченні.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. У наведених реченнях підкресліть підмети. Як визначається такий різновид підмета? Обґрунтуйте свою відповідь. Визначте другорядні члени речення та форми їх вираження.

1. Лиш боротись – значить жить. (І.Франко). 2. Жити у небі і гинути в леті – осуд старих журавлів. (Л.Первомайський). 3. Кохати – нові землі відкривати. (І.Драч). 4. Жити – це не значить тільки брати, а й давати. (Д.Ткач). 5. При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий ризик не страшний (Л.Українка). 6. Золотий сонцем степ одразу принишк, затаїв родих, мовби чекаючи, що з цього вийде (О.Гончар). 6. І місяць в небі, як підкова, безумно котиться у світ (А.Малишко).

2. Визначте наявність підмета у запропонованих реченнях. Підкресліть другорядні члени речення. З'ясуйте спосіб їх вираження.

1. Найбільше і найдорожче добро в кожного народу — це його мова, ота жива схованка людського духу... (П.Мирний.) 2. Слова — полова, але огонь в одежі слова. (І.Франка.) 3. Скільки я знаю мов, стільки разів я людина. (Народна мудрість.) 4. У мові своїй народ протягом багатьох тисячоліть... склав свої думки й свої почуття. (К.Ушинський.) 5. Народ виявляє себе в своїй мові. (І. Срезневський). В гаю давно вже стемніло. (С.Васильченко).

3. Запишіть речення, визначаючи граматичну основу. Назвіть ознаки неповних речень.

1. Врешті стою. Мене спиняє біла піна гречок, запашна, легка, наче збита крилами бджіл. Просто під ноги лягла співуча арфа й гуде на всі струни. Стою і слухаю (М.Коцюбинський). 2.Знову тополі за вікном. Гнутьяся, гойдаються на все небо. 3. На одній ниві пшениця, на другій — жито (О.Гончар). 4. Моя любове! Я перед тобою. Бери мене в мої блаженні сни. Лиш не зроби слухняною рабою, не ошукай

і крил не обітні! 5. Земля ж моя рідна! Нема на тобі порятунку. Поети твої – і ті вже тобі чужі! (Л.Костенко).

4. Поставте розділові знаки. Поясніть вживання тире між підметом і присудком. Схарактеризуйте головні члени речення. Визначте типи присудків та засоби їх вираження.

1. Серпантин клубочки довгих вузьких різнокольорових паперових стрічок, використовуваних на маскарадах, карнавалах. 2. Поезія це завжди неповторність якийсь безсмертний дотик до душі (Л.Костенко). 3. Лиш боротись значить жить (І.Франко). 4. Жити у небі і гинути в леті осуд старих журавлів (Л.Первомайський). 5.Кохати нові землі відкривати (І.Драч).

5. Перепишіть речення. Визначте синтаксичну роль виділених слів.

1. Те, **що** принижує, – пронизує. 2. Все, **чим** образили поета, акумулюється в слова. 3. Сім міст сперечались, **що** їхній Гомер. 4. Я хочу вірші написати про те, **як** вітер гілочку колише (Л. Костенко). 5.Я в серці маю те, **що** не вмирає. 6. Хто не жив посеред бурі, **той** ціни не знає силі (Л.Українка). 7. Ми працюю любимо, **що** в творчість перейшла, і музику палку, **що** ніжно серце тисне. 8. Мій Києве! Нема туманів, **які** б не розійшлися над тобою... (М.Рильський). 9. Історія народів учить, **що** та держава велична, в якій велична мала людина. (О.Довженко). 10. Духовність – озонова пелюстка, **що** так бережно огортає планету й не дає зруйнувати життя (О.Гончар). 11. Певне, в кожного є заповітні пороги, **звідки** нас проводжали в життя матері (М. Сингаївський).

6. Із творів художньої літератури випишіть речення з обставинами всіх типів. Після кожного в дужках зазначте тип обставин.

7. Визначте головні члени речення. Чим може бути виражений підмет?

1. Цвіла ромашка в полі на межі... (В.Симоненко). 2. Розумний не подивує, а дурний не побачить. 3. Мудрим ніхто не вродився, а

навчився (Народна творчість). 4. Два рядки білих хат попід городами біліють (І.Нечуй-Левицький). 5. Вересневе сонечко лагідно розливається по подвір'ю й довколишніх горах. 6. У такт легенькому вітерцеві за парканом погойдуються мальви й флокси (М.Матіос).

8. Підкреслить обставини. Визначте їх групи за значенням та способом вираження.

1. Край берега у затишку прив'язані човни (Л.Глібов). 2. Не журись, коли недоля в край чужий тебе кине (Л.Українка). 3. По діброві вітер виє, гуляє по полю, край дороги гне тополю до самого долу (Т.Шевченко). 4. Шумлять сади над берегами в моєї юності краю. 5. Облітають квіти, обриває вітер пелюстки печальні в синій тишині. По садах пустинних їде гордовито осінь жовтокоса на баскім коні (В.Сосюра).

9. Визначте граматичну основу. Вкажіть тип присудків. У якому реченні простий присудок виражений фразеологізмом?

1. На уроках він завжди про щось своє думає, а як спитають, завжди скаже не до речі, не до ладу — як Пилип з конопель вистрибне (О.Іваненко). 2. Вичитавши всьому гуртові, директор почав брати в шори поодинці (С.Васильченко). 3. І правда кривду спопелить, коли навчиться люд убогий громадою обух сталить (М.Рильський). Шедевр врятовано. 6.Рахунок заблоковано.

10. Запишіть речення, вставляючи пунктуаційні знаки. Визначте граматичну основу і спосіб вираження головних членів речення.

1.Зернина то життя у сповитку (Л.Костенко). 2. Моя мати наївність, тиха жура і добрість безмежна (М.Хвильовий). 3. І один у полі воїн (Дольд-Михайлик). 4. Світле слово то наші гармати світлі вчинки то наші мечі (П.Грабовський). 5. Шепіт вечоровий то голос близького повноліття (П.Тичина).

11. Прочитайте речення. Знайдіть і випишіть речення, у яких наявна прикладка. З'ясуйте значення прикладок. Визначте, за якими

критеріями розмежовуються означувані слова і прикладки.

1. Рій ос гуде над медовими грушками-падалицями (М.Матіос).
2. Михайло якийсь час балакав із бабою, потім пішов на межу й назбирав грушок-гниличок (Є.Гуцало).
3. Рідна мова — не степ, не хата, а народу мого душа (В.Гончаренко).
4. Мов душа і сама болю-лиха хотіла, щоб сьогодні у землю ударити лихом (П.Палій).
5. Хочу в батька-матері погостить (Н. Кащук)
4. Життя — не прогулянка, не забава, а важка праця (І.Цюпа).
7. А на небосхилі — білі хмари-хвилі, наче Рось купається в гаю (М.Подолян).
9. І задзвонили над джмелями дзвінки-дзвіночки лісові (М.Вінграновський).

Контрольні запитання і завдання

1. Які члени речення називаються головними і чому?
2. Дайте визначення підмета, назвіть його ознаки.
3. Охарактеризуйте типи підмета.
4. Який член речення називається присудком?
5. Охарактеризуйте диференціальні ознаки другорядних членів речення.
6. Охарактеризуйте прямий додаток; непрямий додаток.
7. Які члени речення називаються означеннями?
8. Яка специфіка прикладки як різновиду означення?
9. Якими частинами мови виражаються обставини?
10. Як відрізнити обставини від додатків?

ПРОСТЕ УСКЛАДНЕНЕ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Поняття про ускладнення.
2. Однорідні члени речення.
3. Розділові знаки у реченнях з однорідними членами.
4. Відокремлені члени речення.
5. Звертання.
6. Вставні слова і речення. Вставлені слова і речення.
7. Слова-речення і вигуки в реченні.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Перепишіть, вставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть відокремлення.

1. За Россю під високою скелею блищав на сонці новий гарний панський млин увесь обтесаний обмальований, як цяцька, з покрівлею з дощок, з двома вікнами, з білими стовпами, навіть з ганком. 2. Подекуди між очеретом та ситнягом блищали невеличкі плеса чисті й ясні, як дзеркало. 3. За Россю коло скелі на долині вкритій зеленим житом, червоніла якась велика квітка (І. Нечуй-Левицький). 4. За якихось кілька днів усе ожило овіяне теплим вітром приголублене щедрістю сонця з весняної висоти (О.Гончар).

2. Поясніть розділові знаки. З'ясуйте ускладнення речень.

1. В долині край лісу висить синя імла. Гола земля, бита крилами вітру, безнадійно сіріла під олив'яним небом. 2. Тепло дихнула в лице пухка чорна рілля повна спокою й надії. 3. Перед нами на крайнебі стояли високі вогняні гори (М.Коцюбинський). 3. Отут в низенькій цій хатині моя любов жила колись (А.Малишко). 4. Весняний вітер нетерпляче зітхає, оббігаючи узлісся та розвіваючи гілля плакучій березі (Л.Українка).

3. Випишіть із творів художньої літератури 5 речень із звертанням, яке виконую смислову функцію (називання) і 5 речень зі звертанням, що виконує стилістичну функцію (увиразнення тексту).

4. Перепишіть речення, підкресліть вставні і вставлені конструкції. Поясніть відмінність між ними. Обґрунтуйте розділові знаки.

1. Може, мій вчинок – суцільна легковажність? (П.Загребельний). 2. Там батько, плачучи з дітьми, (а ми малі були і голі), не витерпів лихої долі, умер на панщині (Т.Шевченко). 3. Ніжність, наприклад, описати математично не можна (В.Собко). 4. Кажуть, весь поміст у пеклі з добрих намірів зложився! 5. Так жаль мені тебе ... загинеш, певне (Л.Українка).

5. Перепишіть речення, підкресліть однорідні члени речення.

1. Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні, широкії крила (Л.Українка). 2. Починалося нове життя з новими стосунками, з новими інтересами. 3. Гори востаннє засвітилися легким, ажурним золотом. 4. Спокійно, розважливо тече розмова (О.Гончар). 5. Люблю

я осінні квіти, прощальну красу вечорів, і сині оголені віти, і вітру холодного спів (В.Сосюра).

6. Поставте пропущені розділові знаки. Підкресліть узагальнюючі слова, вкажіть спосіб їх вираження.

1. Обізвалася трава сотнями своїх жильців коників метеликів жуків (П.Мирний). 2. Луги гори пишні сади – все зелене й пришишкле (О.Гончар). 3. Скрізь червоно на небі, на уз гір'ях і на горі. (М.Коцюбинський). 4. Перлами рососою сонцем далиною вмивається земля (В.Сосюра). 5. Голубі зеленкуваті фіолетові присмерки спадають степом (І.Цюпа). 6. І на тім рушникові оживе все знайоме до болю і дитинство й розлука й твоя материнська любов (А.Малишко). 7. У щастя людського два рівних є крила троянди й виноград красиве і корисне (М.Рильський).

7. Поясніть пропущені розділові знаки. Чи у всіх реченнях є вставні конструкції? Які слова не виступають вставними?

1. Пишіть листи і надсилайте вчасно коли їх ждуть далекі адресати, коли є час, коли немає часу і коли навіть ні про що писати (Л.Костенко). 2. Мені здається: твої очі в мою душу світять з вишини (В.Сосюра). 3. Може то біль наш а може, вина, може бальзам на занедбані душі – спогад криниці і спогад вікна спогад стежини і дикої груші... (Л.Костенко). 4. Щоб судити про людину, принаймні треба увійти в таїну її думок її нещастя її хвилювань (О.Бальзак). 5. Часом присниться синій барвінок сивий полин сум чебрецевий, озеро в лісі тихий затінок (я не крицевий) (В.Стус).

8. Поясніть розділові знаки. Визначте структуру та спосіб вираження звертання.

1. Земле рідна, о, чим далі ти від мене, тим дорожча (Д.Павличко). 2. О люди! люди небораки, нащо здалися вам царі? Нащо здалися вам псарі? Ви ж таки люди, не собаки! 3. Ой по горі роман цвіте, долиною козак іде. Та в журби питається: „Де ж та доля пишається?” (Т.Шевченко). 4. Ой ти, дівчино, з горіха зерня, чом твоє серденько — колюча терня? (І.Франко).

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Складне речення. Загальні відомості.
2. Складне речення, його різновиди.
3. Складносурядне речення.
4. Складнопідрядні речення.
5. Види підрядних речень. Порівняльний зворот.
6. Складнопідрядні речення з кількома підрядними.
7. Розділові знаки в складнопідрядному реченні.
8. Складне безсполучникове речення.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. У наведених реченнях підкресліть сполучники сурядності. З'ясуйте, в яких випадках вони сполучають члени речення, а в яких – предикативні частини складного речення. З'ясуйте смислові відношення між частинами складносурядних речень.

1. То шумів зелений лист, то в вінку мінився злотом ряст зелений, то золотим дощем лились пісні. 2. Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Л.Українка). 3. Сичі в гаю перекликались та ясен раз у раз скрипів (Т.Шевченко). 4. Можна вибрати друга і по духу брата, та не можна рідну матір вибирати (В.Симоненко). 5. А літо йде полями і гаями, і вітер віє, і цвіте блакить (А.Малишко).

2. Перепишіть речення, підкресліть граматичну основу. Поясніть пропущені розділові знаки.

1. Білі овечки пасуться у трав'яному ліжникові та дзвінками подзвонюють ніби дають знак із самого раю (М.Матіос). 2. Наді мною журно шуміли ясени наче в їхні зелені душі увійшла людська печаль (М.Стельмах). 3. Над голубими вітряками плив журавлиний караван неначе кликав у дорогу (В.Сосюра). 4. Жду твоєї ласки хоч малої як земля у спеку жде дощу (В.Симоненко). 5. Мій час пливе собі так тихо-тихо як по ставку пливе листок сухий (Л.Українка).

3. Випишіть складнопідрядні речення із підрядною порівняльною частиною. Визначте критерії розмежування порівняльних підрядних речень і порівняльних зворотів.

1. Умирають айстри, залишаючи спогад, як рану. 2. Підлість послідовна, як геометрія (Л.Костенко). 3. Долиною повилась річечка,

наче хто кинув нову стрічку на зелену траву. 4. Ходив по хаті великим та легким кроком, наче злість одривала його од землі. 5. Маленькі галузки, пучечки соснових гілок стелились по небі, як дороге гаптування по блакитному шовку. 6. Червоні помпони конюшини, немов їжачки, стовбурчили щетину з трилистих підстав. (М.Коцюбинський).

4. Перепишіть речення, виділяючи граматичні основи. Накресліть схеми. Який тип відношень між предикативними частинами переважає?

1. Найпрекрасніша мати щаслива, найсолодші кохані вуста, найчистіша душа незрадлива, найскладніша людини проста. 2. Мріють крилами з туману лебеді рожеві, сиплють ночі у лимани зорі сургучеві, заглядає в шибку казка з сивими очима, материнська добра ласка в неї за плечима (В.Симоненко). 3. Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини, і вишні чорноокі стоять до холодів (Л.Костенко).

5. У поданих реченнях розставте розділові знаки відповідно до правил пунктуації. Поясніть їх уживання.

1. Давно те минуло як тими шляхами що йшли гайдамаки ходив я і плакав і людей шукав щоб добру навчили (Т.Шевченко). 2. Земле моя всеплодющая мати сили що в твоїй живе глибині краплю щоб в бою сильніше стояти дай і мені. 3. Книги морська глибина. Хто в них пірне аж до дна той хоч труду мав досить дивнії перли виносить (І.Франко). 5. Розгойдане море вже брудне й темне наскакувало на берег і покривало скелі (М.Коцюбинський).

6. Прокоментуйте будову поданих речень. Визначте тип синтаксичних конструкцій. Накресліть схеми речень.

1. Прилітає соловейко щоніч щебетати; виспіває та щебече, поки місяць зійде, поки тії русалоньки з Дніпра грітись вийдуть (Т.Шевченко). 2. Єсть квіти такі, що ніколи не в'януть, що завжди сумують з слізьми на очах, гойдаються журно і плачуть по сонцю, і дивляться в небо з докором німим (О.Олесь). 3. Жайворонок співав, аж луна йшла під блакитне небо, а в лісі слухав того співу первоцвіт, і, здійнявши догори, мов руки, два зелені листочки та схиливши білу головку, неначе дякував золотому сонечку, що воно йому першому дало спроможність побачити веселе свято весни (М.Коцюбинський).

7. Перепишіть. Підкресліть сполучники і сполучні слова. Поставте питання від головної до залежної частини. Установіть тип підрядного речення.

1. Буду я навчатись мови золотої у трави-веснянки, у гори крутої, в потічка веселого, що постане річкою, в пагінця зеленого, що зросте смерічкою (А.Малишко). 2. Нема нужденнішої на землі людини, яка нікого в житті не любить (І. Драч). 3. Мого життя не вистачить мені для діл, що їх у задумах лелію (Д.Павличко). 4. Позаздриш долі берези, верби, явора, калини, що зеленіють у людській пам'яті (Є. Гуцало). 5. Той, хто переборов труднощі, подібний до альпініста, який здолав вершину (В. Сухомлинський).

8. Визначте тип складнопідрядних речень. Перепишіть, підкреслюючи сполучники однією рискою, а сполучні слова – двома.

1. Куди серце летить, туди й око глядить. 2. Не рубай тої гілляки, на якій сидиш. 3. Нема такого дерева, що б на нього птиця не сідала. 4. То такий коваль, що вміє зробити і з заліза пшик. 5. Грім гримить, аж земля дрижить. 6. Яка честь, така й подяка. 7. І сліпа коняка везе, як видючий на возі сидить. (Народна творчість).

9. Спишіть речення, виділяючи граматичну основу. Поясніть написання тире.

1. Мені нагадують людські серця крихке й тоненьке серце олівця – зламати легко, застругати важче, списати неможливо до кінця (Д.Павличко). 2. В руках вихователя слово — такий же могутній засіб, як музичний інструмент в руках музиканта, як фарби в руках живописця, як різець і мармур в руках скульптора. Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля — живопису, без мармуру й різця — скульптури, так без живого, трепетного слова немає школи, педагогіки. Слово — це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність (В.Сухомлинський).

10. Випишіть складнопідрядні з'ясувальні речення. Визначте, яких слів стосується підрядна частина і яким сполучними засобами приєднується до головної частини.

1. Не говори печальними очима те, що бояться вимовить слова. 2. Чи й справді необхідно, щоб жінка була мужня? 3. Сім міст сперечались, що їхній Гомер. 4. Я хочу вірші написати про те, як

вітер гілочку колише (Л.Костенко). 5. Розкажи, як за горою сонечко сідає (Т.Шевченко). 6. Час, моя пісне, по волі буяти, послухать, як вітер заграв понад морем (Л.Українка). 7. Як між павами ворона поваги не має, так невчений в товаристві голову схиляє (І.Франко).

11. Перепишіть, вставляючи, де треба, розділові знаки перед сполучником *як*. З'ясуйте відокремлення прикладки, порівняльного звороту; порівняльного підрядного речення; відділення з'ясувального та інших частин складнопідрядного речення.

1. Посипались рідкі краплі дощу великі як лісові горіхи важкі як розтоплене олово (І.Нечуй-Левицький). 2. У травах коник, як зелений гном, на скрипку грає (М. Рильський). 3. А як тільки в розкриті очі вступило зелене, що котилось буйними хвилями луків та лісу як тільки небо торкнулось обличчя, немов пушинка як тільки в груди ввіллявся золотий напій повітря, його сповнила солодка втома як у людини, що встала з смертельного ложа (М.Коцюбинський).

12. З'ясуйте семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами та особливості інтонації. Поясніть розділові знаки та їх можливі варіанти.

1. Кожна птиця має свій голос, кожне поле має свій колос, кожна справа – свої почини, кожна казка – свої причини (Л.Костенко). 2. Вітер війнув – листя з клена жовте, жовтувато-золотаве полетіло (П.Тичина). 3. Щаслива голубка: високо літає (Т.Шевченко). 4. Волошко, загадко велика, в тобі є вічна таїна: ти водночас і скромно-дика, і незбагненно чарівна (Д.Білоус).

13. Запишіть речення, виділяючи граматичні основи. Накресліть схеми.

1. На землю вже тихий скрізь вечір лягає; з високого неба вже місяць сіяє; затихла і пташка, і людська розмова, мовчить, не шепоче зелена діброва (Б.Грінченко). 2. На голос веснянки відкликається зозуля, потім соловейко, розквітає яріше дика рожа, біліє цвіт калини, глос соромливо рожевіє, навіть чорна безлиста тернина появляє ніжні квіти (Л.Українка). 3. Співала колосом нива, співали жайворонки над нею, співав пісню серп, відрізаючи стебло, лунали співи на сінокосах, співало, врешті, серце, повне надії (М.Коцюбинський).

14. Визначте тип складних синтаксичних конструкцій. Подайте схеми і встановіть смислові відношення між предикативними частинами кожної з них.

1. Прилітає соловейко щоніч щебетати; виспівує та щебече, поки місяць зійде, поки тії русалоньки з Дніпра грітись вийдуть (Т.Шевченко). 2. Демократія тим і добра, що при ній не держава руйнує людину, а людина будує державу і саму себе (Л.Костенко). 3.Єсть квіти такі, що ніколи не в'януть, що завжди сумують з слізьми на очах, гойдаються журно і плачуть по сонцю, і дивляться в небо з докором німим. 4. Не до пісень мені: тремтять на віях сльози, і туга душу обняла (О.Олесь).

Контрольні запитання і завдання

1. Чим відрізняються частини складного речення від простих речень?
2. Назвіть основні ознаки складного речення?
3. Якими засобами поєднуються частини складного речення?
4. Які складні речення є двокомпонентними (елементарними), а які багатоконпонентними (неелементарними)?
5. Вкажіть відмінності між підрядними сполучниками і сполучними словами.
6. Яку роль відіграють у складнопідрядному реченні співвідносні слова?
7. Назвіть особливості складних безсполучникових речень?
8. Розкрийте специфіку складних безсполучникових речень з однотипними частинами.
9. У чому специфіка складних безсполучникових речень із неоднорідними частинами?

СКЛАДНОСУРЯДНІ РЕЧЕННЯ

Теоретичні питання

1. Загальна характеристика складносурядних речень.
2. Засоби поєднання предикативних частин складносурядних речень.
3. Класифікація складносурядних речень.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. У наведених реченнях підкресліть сполучники сурядності.

З'ясуйте, у яких випадках вони сполучають члени речення, а в яких – предикативні частини складного речення.

1. То шумів зелений лист, то в вінку мінився злотом ряст зелений, то золотим дощем лились пісні. 2. Або не сокіл я, або спалила мені неволя крила (Л. Українка). 3. Сичі в гаю перекликались та ясен раз у раз скрипів (Т. Шевченко). 4. Тимчасом ми їдемо й їдемо, а сонце котиться й котиться і розганяє хмару. 5. Чи то мені здається, чи то справді свист тихшає? (М. Коцюбинський).

2. До якої групи речень (відкритої чи закритої структури) належать подані речення. З'ясуйте сполучні засоби та смислові відношення між частинами складносурядних речень.

1. А літо йде полями і гаями, і вітер віє, і цвіте блакить (А.Малишко). 2. На сході ще жевріло небо, проте вже засвідчувалися в ньому поодинокі зорі (А. Шиян). 3. Земля тремтить у млості і ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки (М. Рильський). 4. Сонце вже давно зайшло за висотою, а небо над нею все ще світилось, переливалось барвами (О. Гончар). 5. Чи русалки чешуть коси, чи з неба спадають роси, чи кладуть жінці покоси? (О. Олесь).

3. Перепишіть речення. Визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень (одночасність чи послідовність подій, відтінки причиново-наслідкового й умовно-наслідкового значень).

1. На узліссі і на галявині зеленіє перший ряст і цвітуть проліски та сон-трава (Л. Українка). 2. А буде син, і буде мати, і будуть люди на землі (Т. Шевченко). 3. Вже листопад підкрався з-за дубів і гай знімає золоту перуку (Л. Костенко). 4. Люблю весну, та хто її не любить на цій чудесній радісній землі (В. Сосюра). 5. Чужих два слова в пісні буде – і пісня вся тоді чужа (Д. Павличко).

4. Які смислові відношення встановлюються між предикативними частинами цих речень?

1. Прилинув вітер, і в тісній хатині він про весняну волю заспівав, а з ним прилинули пісні пташині, і любий гай свій відгук з ним прислав (Л. Українка). 2. Земля тремтить у млості і ронить пелюстки, і невідомі гості злітаються в садки (М. Рильський). 3. Виступи гір закривали дорогу, і тільки клаптик безхмарного неба синів у високості над стрімкими жовтими стінами урвища. 4. І минеться щастя, мов сон хороший, і поб'є її недоленька, мов мороз

квітки. 5. Ялинка затремтіла від низу до вершечка, і кілька зелених глиць упало на сніг (М. Коцюбинський).

5. Схарактеризуйте граматичні основи речень. Підкресліть сполучники, визначте смислові зв'язки між частинами складносурядних речень: протиставлення і зіставлення. Поясніть ускладнення речень.

1. Садки заснули, пригріті волохатими шапками, а хати, накриті побіленими хустками стріх, уже не знічувалися від вітряної вологи (Є. Гуцало). 2. Красно говорить, а слухати нічого. 3. Кожна сторона гарна, але вдома найкраще. 4. Язик має й коняка, та не балака. 5. Задер носа – й кочергою не дістанеш (Народна творчість). 6. Здається ж, люди, все у них людське, але душа ще з дерева не злізла. 7. Усе іде, але не все минає над берегами вічної ріки (Л. Костенко). 8. На гору досягнути нелегко, зате з гори зручніше боронитись. 9. Палали в гущавині квіти гранати, а в серці мійому палали пісні. 10. Хороша в зірок мова, багата і ясна, та тільки невідома філологам вона (Л.Українка).

6. Доведіть на прикладах вправи, що предикативні частини складносурядного речення є рівнозначними. Підкресліть граматичні основи речень. Схарактеризуйте типи присудків.

1. Геніям в очі зазирає тільки вічність, і тільки вона бачить в них сліпучий блиск, сліпуче сяйво (П. Загребельний). 2. Васильки у полі, васильки у полі, і у тебе, мила, васильки з-під вій, і гаї синіють ген на видноколі, і синіє щастя у душі моїй (В. Сосюра). 3. Жде спрагла земля плодотворної зливи, і вітер над нею гуляє бурхливий (І.Франко). 4. Та тільки бджілка сіла на шаблю, й занести шаблю вже не натраплю... (І. Драч). 5. Реве Дніпро, й лани широкополі медами пахнуть, колосом шумлять (А. Малишко).

7. Перепишіть речення, виділяючи граматичну основу. Схарактеризуйте присудки. Підкресліть сурядні сполучники.

1. Чи то настане нічка темна, чи то веселий день шумить (Л.Глібов). 2. Часом качка в повітрі дзвенить чи кажан проти місяця грає (М. Рильський). 3. Де-не-де біля вирв сивіє безводний полин або кущиться пахучий чебрець (О. Гончар). 4. Чи до мети я певної дійду, чи без пори скінчу свій шлях тернистий (Л. Українка). 5. Чи то так сонечко сіяло, чи так мені чого було. 6. Чи то праця задавила силу

молодую, чи то нудьга невсипуща його з ніг звалила (Т. Шевченко).
7. Чи ти мій сон, чи ти моя уява, чи просто чорна магія чола...
(Л.Костенко).

8. Повторіть за „Українським правописом” правила вживання розділових знаків у складносурядному реченні. Законспекуйте відповідні параграфи.

9. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Поставте пропущені розділові знаки і поясніть їх. З’ясуйте тип складносурядних речень.

1. Батьком-матір’ю (не) хвались а хвались честю. 2. Хоч з перцем (за) те з добрим серцем. 3. Або розумне сказать, або зовсім мовчать. 4. Орел мухи не ловить а слон за мишею не ганяється. 5. Є в глечуку молоко та голова не влазить. 6. Або (в) дома не бути або волю здобути. 7. Зерно до зерна та (й) мірка повна. 8. Кухарів багато (за) те каша пригоріла. 9. Задер носа й кочергою не дістанеш. 10. Блискавка блисне й камінь трісне (Народна творчість).

10. Перепишіть речення, вставляючи пропущені розділові знаки. Підкресліть сполучники сурядності. Визначте тип складносурядних речень, з’ясуйте засоби вираження сурядного зв’язку та семантико-синтаксичних відношень.

1. Слова – олова, але вогонь в одежі слова – безсмертна, чудотворна фея, правдива іскра Прометея (І. Франко). 2. Дмухнув вітер понад ставом – і сліду не стало (Т. Шевченко). 3. Багато міг би розказати вітер, але у вітру голос пересох (Л. Костенко). 4. Мене водило в безвісти життя, та я вертався на свої пороги. 5. В моїй душі мелодія осіння, та в ній я чую ноти весняні (В. Сосюра).

11. Інтонційно правильно прочитайте речення. Проаналізуйте речення за схемою: а) із скількох частин складається, б) головні члени речення, в) сполучники, г) смислові зв’язки в складносурядному реченні.

1. І стеляться обрії милі, і вечір в ясній далині, і карії очі, і рученьки білі ночами насняться мені (А. Малишко). 2. Щастя твоє летить, і радість твоя розгорнула крила, і погожий день обіймає побатьківському (Є. Гуцало). 3. То хмарка набіжить і бризне дощ краплистий, ясною вільгістю оббризкавши цвітінь, то сонце вигляне

яскраво-променисте, і знов сховається і знову дощ і тінь (М.Рильський).

12. Поясніть значення і вживання сполучників, які з'єднують сурядні частини. Поставте пропущені розділові знаки. Чому між частинами окремих складносурядних речень кома не ставиться?

1. Скоро проліски з-під снігу глянуть синіми очима і повіє теплий вітер над розкованим Дніпром. 2. В моїй душі мелодія осіння та в ній я чую ноти весняні (В. Сосюра). 3. Став унизу лисніє непорушно і теплий світ схилився і затих (М. Рильський). 4. Все зраділо, стрічаючи день і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий (П. Мирний). 5. І стонадцятий сніг ті поля притрусив і уже прилетять не ті самі лелеки (Л. Костенко).

13. Прочитайте. З'ясуйте граматичні основи речень, вкажіть тип присудків. Випишіть багатокомпонентні складносурядні речення, вставляючи пропущені розділові знаки.

1. Хоч на щастя життя багате але кожному людину ждуть і печалі, і сум, і втрати і не можна їх обминуть (В. Симоненко). 2. То білі гуси на високих кленах то білі вершники в хурделицях шалених послали білі килими на ганку по сам поріг в рожевому світанку (А. Малишко). 3. Павутиння летіло пучками, починками, то гнулося великими дугами то місцями стояло просто, рівними, як очерет, стеблами (І.Нечуй-Левицький).

14. Виконайте синтаксичний аналіз складносурядних речень.

1. Лиш храм збудуй, а люди в нього прийдуть (Л. Костенко). 2. Садки заснули, пригріті волохатими шапками, а хати, накриті побіленими хустками стріх, уже не знічувалися від вітряної вологи (Є. Гуцало). 3. І яскраво, як завжди, світило сонце і збурювалися теплі вітри, і знову квітли бузок, черемха, тополя, троянди (Р. Іванченко). 4. Самотність – прірва між людьми, і як її здолати (М. Сингаївський).

Схема синтаксичного аналізу складносурядного речення

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Позначити сполучні засоби.

5. Підкреслити другорядні члени речення.
6. Накреслити структурну схему.
7. Дати загальну характеристику складносурядного речення:
 - а) складне речення;
 - б) сполучникове;
 - в) складносурядне;
 - г) тип за структурними особливостями;
 - г) тип за семантико-синтаксичними відношеннями;
 - д) вид за метою висловлювання;
 - є) вид за інтонацією.
8. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень:
 - а) формально просте речення;
 - б) односкладне (різновид), двоскладне;
 - в) поширене чи непоширене;
 - г) повне чи неповне;
 - г) ускладнене (чим саме) чи неускладнене;
 - д) стверджувальне чи заперечне.
9. Охарактеризувати члени речення і словосполучення однієї предикативної частини.

Контрольні запитання і завдання

1. Які речення називаються складносурядними?
2. Які складносурядні речення є відкритими і закритими структурами?
3. Які сурядні сполучники є семантичними, а які асемантичними?
4. Схарактеризуйте складносурядні речення з єднальними сполучниками.
5. З'ясуйте специфіку зіставно-протиставних складносурядних речень.
6. Схарактеризуйте особливості складносурядних речень з розділовими сполучниками.
7. Дайте характеристику складносурядних речень із градаційними сполучниками.
8. Які речення є складносурядними багатоконпонентними?
9. Поясніть інтонування складносурядних речень.
10. Які розділові знаки вживаються у складносурядних реченнях?

Схема синтаксичного аналізу

складнопідрядного речення

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Поставити запитання до підрядної частини.
5. Позначити сполучні засоби.
6. Підкреслити другорядні члени речення.
7. Накреслити структурні схеми.
8. Дати загальну характеристику складнопідрядного речення:
 - а) складне речення;
 - б) сполучникове;
 - в) складнопідрядне;
 - г) тип за структурними особливостями;
 - г) тип за семантичними ознаками;
 - д) вид за метою висловлювання;
 - є) вид за інтонацією.
9. Дати загальну характеристику предикативних частин як формально простих речень.

Контрольні запитання і завдання

1. Схарактеризуйте погляди учених на складнопідрядне речення.
2. Які основні різновиди підрядного зв'язку використовуються в складнопідрядному реченні?
3. Як розрізняються омонімічні сполучники і сполучні слова ?
4. Які складнопідрядні речення належать до нерозчленованих, а які – до розчленованих?
5. Які є різновиди структурно-семантичної класифікації складнопідрядних речень?
6. Поясніть специфіку сполучникового, відносного та займенниково-співвідносного типів складнопідрядних речень.
7. Які речення належать до складнопідрядних з підрядними означальними? Охарактеризуйте їх різновиди.
8. У чому полягають специфічні особливості складнопідрядних речень з підрядною з'ясувальною частиною?
9. Схарактеризуйте складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами.

10. Виконайте синтаксичний аналіз складних безсполучникових речень.

1. Вже сонечко в море сіда; у тихому морі темніє; прозора, глибока вода, немов оксамит зеленіє (Л. Українка). 2. Коли зникає народна мова – народу більше нема! Відберіть у народу все – він усе може повернути, відберіть мову – він ніколи більше не створить її: вмерла мова в устах народу – вмер і народ (К. Ушинський). 3. Мені здається, може, я не знаю, – було і буде так в усі часи: любов, як сонце, світу відкриває безмежну велич людської краси (В.Симоненко).

Схема синтаксичного аналізу безсполучникового речення

1. Записати речення.
2. Виділити граматичні основи.
3. Пронумерувати предикативні частини.
4. Підкреслити другорядні члени речення.
5. Накреслити схему.
6. Дати загальну характеристику безсполучникового речення:
 - а) складне речення;
 - б) безсполучникове;
 - в) тип за структурними особливостями;
 - г) тип за семантико-синтаксичними відношеннями;
 - г) за метою висловлювання;
 - д) за інтонацією.
7. Дати загальну характеристику предикативних частин.
8. Охарактеризувати члени речення і словосполучення однієї предикативної частини.

Контрольні запитання і завдання

1. Назвіть особливості складних безсполучникових речень?
2. Які напрямки дослідження складних безсполучникових речень відомі у слов'янському мовознавстві?
3. Хто з українських мовознавців досліджував складні безсполучникові речення?
4. Чим відрізняються складні безсполучникові речення від складносурядних і складнопідрядних?

5. Назвіть засоби зв'язку між предикативними частинами складних безсполучникових речень.
6. Розкрийте специфіку складних безсполучникових речень з однотипними частинами.
7. У чому специфіка складних безсполучникових речень із неоднорідними частинами?
8. Які семантико-синтаксичні відношення наявні у складних безсполучникових реченнях з однорідними частинами.
9. Охарактеризуйте семантико-синтаксичні відношення у складних безсполучникових реченнях з неоднорідними частинами.
10. З'ясуйте специфіку складних безсполучникових багатокомпонентних речень.
11. Визначте особливості інтонації у складних безсполучникових реченнях.
12. У яких випадках між частинами складного безсполучникового речення ставиться кома й крапка з комою? Наведіть приклади.
13. Коли між частинами складного безсполучникового речення ставиться двокрапка? Коли – тире? Наведіть приклади.

КОНСТРУКЦІЇ З ЧУЖИМ МОВЛЕННЯМ

Теоретичні питання

1. Чуже мовлення. Поняття про пряму мову й слова автора.
2. Розділові знаки при прямій мові і словах автора.
3. Заміна прямої мови непрямою. Інші способи передачі чужого мовлення.
4. Цитати. Діалог.

Вправи та завдання для самостійної роботи

1. Перепишіть речення з прямою мовою, поставивши пропущені розділові знаки. Перебудуйте, де це можливо, речення із прямою мовою на складнопідрядні речення, встановіть тип підрядної частини.

1. І тихенько я промовляла Сон літньої ночі мені тебе жаль (Л.Українка). 2. Іван Франко підкорив свою титанічну працю ідеалові свободи і рівності зазначає Дмитро Павличко Він сам написав стільки, скільки, мабуть, написали всі українські літератори дожовтневих часів. 3. Хіба жила на світі ще жінка, в серці якої поєдналися б така мужність, така геніальність, вогонь і розум, пристрасна любов і

відданість батьківщині запитує Леонід Смілянський і сам відповідає Ні, другої такої на світі не було, Леся Українка – неповторна.

2. Введіть у речення цитати за допомогою слів автора, поставивши відповідні розділові знаки.

1. Правду говорить не язик, а душа (Народна творчість).
2. Тільки слабкі чинять злочини: сильним і щасливим вони не потрібні (Вольтер).
3. О трибуно! Скільки дурнів сходили з тебе переможцями (О.Довженко).
4. Уподібнійся пальмі: з міцно стиснутим скелею корінням вона прекрасно здіймається догори (Г.Сковорода).

3. Спишіть речення з діалогічною мовою. Поясніть розділові знаки.

1. –А бодай тобі заціпило, скрекотухо! – крикнув горобчик. – Цур тобі! (Л.Українка).
2. Дощик каже: - А я бризну! Каже льон: - А я расту (П.Тичина).

4. Доберіть із художніх творів 2-3 уривки з переданими діалогами. Визначте, які значення реплік у діалогах: чи є вони відповіддю на запитання, чи містять ствердження, заперечення, згоду, незгоду з попереднім висловленням тощо. Чим зумовлена неповнота речень у репліках діалогу?

5. Доберіть із художнього тексту приклади (по 5-6 речень) на вживання прямої мови: а) щоб слова автора стояли перед прямою мовою; б) щоб слова автора переривали пряму мову; в) щоб слова автора стояли після прямої мови.

6. Запишіть речення, розставляючи потрібні розділові знаки при прямій мові. Поясніть.

1. Не кидайсь хлібом, він святий! В суворості ласкавій, бувало, каже дід старий малечі кучерявій (М.Рильський).
2. Але що се? Тихо й смутно забринів старечий голос Ти прийшла, кохана доню? Сядь, спочинь, моя дитино... (Л.Українка).
3. Із-під пера Каменяра народжуються гнівні рядки з гнітом і тьмою – сміло до бою! (Д.Павличко).
4. Кругом неправда і неволя, народ замучений мовчить часто повторював про себе слова Кобзаря молодий Франко (Д.Павличко).

Контрольні запитання та завдання

1. Як може передаватися чуже мовлення?
2. Дайте визначення прямої мови.
3. Якими способами може виділятися в тексті пряма мова?
4. Від чого залежать розділові знаки у реченнях з прямою мовою?
5. Чи зберігається зміст чужої мови у конструкціях з формами непрямої мови?
6. Із якою метою використовується невласне-пряма мова?
7. Дайте визначення діалогу.
8. Розкрийте значення реплік у діалогах.
9. Що таке цитата? Назвіть засоби її передачі.

Схема синтаксичного аналізу складного речення

1. Характеристика речення за метою висловлювання (розповідне, питальне, спонукальне).
2. Характеристика речення за відношенням до дійсності (стверджувальне, заперечне).
3. Характеристика речення за емоційним забарвленням (окличне, неокличне).
4. Характеристика речення за будовою.
5. Тип складного речення.

а) Якщо речення **складносурядне**, слід вказати характер відношень між предикативними частинами (єднальні, протиставні, розділові, перелічувальні), а також засоби зв'язку між предикативними частинами (сполучники, інтонація, характер смислових відношень).

б) Якщо речення **складнопідрядне**, слід вказати, яке воно (мінімальної структури чи багатокomпонентне).

Якщо речення мінімальної структури, вказуємо тип підрядного речення (розчленованої структури або нерозчленованої структури).

Якщо речення багатокomпонентне, визначаємо спосіб зв'язку між підрядними предикативними частинами і головною: супідрядний зв'язок (однорідна, неоднорідна, різночленна супідрядність або супідрядність змішаного типу), послідовна підрядність, підрядність змішаного типу. Встановлюємо характер зв'язку кожної предикативної частини з головною.

в) Якщо речення **безсполучникове**, слід вказати тип (з однотипними чи різнотипними предикативними частинами), засоби зв'язку (смислові, інтонаційні).

6. Аналіз однієї предикативної частини (аналізуємо як просте речення).

а) односкладне чи двоскладне (якщо односкладне, необхідно вказати його тип – означено-особове, неозначено-особове, узагальнено-особове, безособове, інфінітивне, номінативне, генітив не);

б) поширене, непоширене; в) повне, неповне;

г) ускладнене, неускладнене (якщо ускладнене, то чим – однорідні члени речення, вставні чи вставлені слова, конструкції, відокремлювані другорядні члени речення, звертання);

- г) підмет – вказати тип і спосіб морфологічного вираження, охарактеризувати групу підмета, (означення – узгоджене, неузгоджене);
- д) присудок – вказати тип і спосіб морфологічного вираження, охарактеризувати групу присудка, (додаток – прямий, непрямий, обставина – назвати тип обставини).
1. Пояснити вживання розділових знаків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бондар О.І., Карпенко Ю.О., Микитин-Дружинець М.Л. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія. Графіка. Орфографія. Лексикологія. Лексикографія / Навч. посіб. – К.: ВЦ „Академія”, 2006.
2. Вихованець І.Р., Городенська К.Г., Грищенко А.П. Граматика української мови. – К.: Рад. шк., 1982.
3. Горпинич В.О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія. – К.: Вища школа, 1999.
4. Карпенко Ю.О. Вступ до мовознавства: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2006.
5. Сучасна українська літературна мова: Лексика. Фразеологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наук. думка, 1973.
6. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І.Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. – 3-тє вид., допов. – К.: Вища шк., 2002.
7. Сучасна українська літературна мова: Підручник / О.Д. Пономарів, В.В. Різун, Л.Ю.Шевченко та ін.; За ред. О.Д. Пономарева. – К.: Либідь, 2005.
8. Сучасна українська літературна мова: Підручник / М.Я. Плющ, С.П. Бевзенко, Н.Я.Грипас та ін.; За ред. М. Я. Плющ. – К.: Вища шк., 1994.
9. Сучасна українська мова.Синтаксис: Навч. посіб. // С.П. Бевзенко, Л.П. Литвин, Г.В.Семеренко. – К.: Вища шк., 2005.
10. Тоцька Н.І. Сучасна українська літературна мова. Фонетика, орфоепія, графіка, орфографія. – К., 1981.
11. Українська мова / В.О. Горпинич, В.Д. Горяний, І.Я. Журба, І.Й. Тараненко; За ред. В.О.Горпинича. – 2-ге вид.,

- перероб. і доповн. – К.: Вища шк., 1988. – Ч. II.
12. Український правопис/ НАН України, Ін-т мовознавства, Ін-т української мови. - К.: Наук. думка, 2002.
 13. Шевченко Л.Ю., Різун В.В., Лисенко Ю.В. Сучасна українська мова: Довідник. К.: Либідь, 1993.
 14. Шкурятяна Н.Г., Шевчук С.В. Сучасна українська літературна мова: Навч. посібник. – К.: Літера, 2000.
 15. Шульжук К.Ф. Синтаксис української мови: Підручник. – К.: Видавничий центр „Академія”, 2004.

Додаткова література

1. Волох О.Т., Чемерисов М.Т., Чернов Є.І. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Вища шк., 1989.
2. Доленко М.Т., Дацюк І.І., Кващук А.Г. Сучасна українська мова. – К.: Вища школа, 1987.
3. Дорошенко С.І. Граматична стилістика української мови. – К.: Рад. шк., 1985.
4. Жовтобрюх М.А. Українська літературна мова. – К.: Наук., думка, 1984.
5. Загнітко А.П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис. – Донецьк: ДонНУ, 2003.
6. Каранська М.У. Синтаксис сучасної української літературної мови. – К.: Либідь, 1995.
7. Карпенко Ю.О. Фонетика і фонологія. Одеса, 1996.
8. Сучасна українська літературна мова. За ред. М.Я. Плющ. – К.: Вища школа, 2001.

КОРОТКИЙ ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Змістовий модуль «Орфографія. Фонетика. Фонологія»

Алфавіт (від назви двох перших грецьких літер – **alpha** і **betha**), або **азбука** (від двох перших старослов'янських літер – **азь** і **буки**), або **абетка** (від українських **а** і **бе**), - сукупність усіх літер (букв), уживаних у писемній формі мови і розміщених у певному усталеному порядку.

Апостроф (грец. apostrophos – повернений убік) – надрядковий знак у вигляді коми, яким на письмі передають роздільну вимову.

Голосні звуки – звуки мови, в основі яких лежить музикальний тон або голос, утворюваний при відкритому мовному каналі внаслідок коливань голосових зв'язок.

Графема (грец. graphe – запис, накреслення) – найменша смислорозрізнявальна одиниця писемної мови (письма), яка відповідає фонемі в усному мовленні.

Графіка (грец. graphike, від grapho – пишу) – сукупність усіх засобів певної писемності (графем), усіх неусномовних накреслень, якими живе мовлення передається на письмі (букви алфавіту, апостроф, знак наголосу, розділові знаки); система співвідношень між буквами, вживаними у мові, і звуками; розділ мовознавства, в якому вивчають графічну систему мови, звукове значення букв тощо.

Звук – найменша, неподільна мовленнєва одиниця, що утворюється органами мовлення людини і використовується нею у процесі спілкування для матеріального представлення своїх думок. В українській мові 38 звуків.

Ідеографічне письмо (грец. idea – думка, ідея і grapho – пишу) – вид письма, який передбачає передавання усного мовлення за допомогою усталених графічних знаків, що відтворюють значення слова, а не звук.

Лапки – парний розділовий знак, який використовують для виділення прямої мови, цитат, назв творів, газет, установ, окремих слів, що вживаються в умовному або іронічному значенні.

Лексико-синтаксичний принцип орфографії – закономірність, яка застосовується для розрізнення слів (пишуться разом або через дефіс) та однозвучних словосполучень (пишуться окремо).

Морфологічний принцип орфографії – закономірність, сутність якої полягає в тому, що морфеми незалежно від звучання пишуться однаково в різних формах того самого слова чи в споріднених словах.

Наголос – звукове виділення складу в межах ритмічної структури.

Орфограма (грец. orthos і gramma – буква, написання) – одиниця орфографії, написання певного звука, морфеми, слова, що визначається й закріплюється орфографічним правилом.

Орфографічні норми – усталена система правил, які забезпечують єдність передачі усного мовлення у писемній формі.

Орфографія (грец. orthos – правильний і grapho – пишу), або правопис, – система загальноприйнятих правил, які визначають

способи написання слів; основою орфографії є графіка – вчення про сукупність усіх рукописних і друкованих знаків, тобто графем – найменших смислорозрізняювальних одиниць мови; орфографія разом із пунктуацією становить правопис певної мови.

Палеографія (грец. *palates* – давній, старовинний і *graphy* пишу) – розділ мовознавства, об'єктом дослідження якого є історія письма.

Письмо – знакова система фіксації мовлення, яка з допомогою графічних (накреслених, написаних) елементів, знаків дає змогу передати мовленнєву інформацію на відстані і закріпити її в часі.

Письмо піктографічне (лат. *pictus* – намальований і грец. *graphy* – пишу), тобто малюнкове письмо, — етап розвитку письма, за якого відображають зміст повідомлення у вигляді малюнка чи серії послідовних малюнків.

Письмо ідеографічне (грец. *idea* – поняття, ідея, образ і *graphy* – пишу) – письмо, яке здійснюють за допомогою знаків, що, віддалено нагадуючи схематичні малюнки, позначали певні поняття, явища, предмети, дії, ознаки тощо.

Письмо звуко-буквене – найвищий етап у розвитку письма, суть якого полягає в тому, що окремий знак (буква) позначає, як правило, одну фонему, яка може виступати у різних варіантах.

Предметне письмо – вид письма, що полягає в передаванні інформації за допомогою окремих предметів, які мають певне умовне значення.

Складове письмо – вид письма, який передбачає передавання інформації за допомогою знаків, що виражають склади або складотворчі елементи.

Скоропис – тип стародавнього українського письма, літери якого були невеликі, заокруглені, розтягнені в ширину, непропорційні; письмо характеризувалося безперервністю, гачкуватістю; використовувалися скорочення і винесення над рядок.

Словотвірно-граматичний принцип орфографії – закономірність, яка регулює написання складних іменників та прикметників, у першій частині яких є суфікси чи букви на позначення з'єднувальних голосних [о], [е], [йе] (пишеться через дефіс) або вони відсутні (пишеться разом).

Смисловий (розрізняючий) принцип орфографії – закономірність, відповідно до якої написання визначаються розрізненням значення слів.

Традиційний (історичний) принцип орфографії – закономірність, відповідно до якої вибір написання здійснюється на основі традиції, а не зумовлюється вимовою чи уніфікуванням фонемного складу морфем.

Транслітерація (лат. trans – через і litera – буква) – передавання тексту, записаного за допомогою одного алфавіту, засобами іншої графічної системи.

Фонетичний принцип орфографії – закономірність, відповідно до якої слова пишуться так, як вимовляються в літературній мові, тобто кожному звукові відповідає одна літера або сполучення двох.

Короткий термінологічний словник

Змістовий модуль ”Лексикологія. Фразеологія. Лексикографія”

Абсолютні синоніми — слова, у яких структура значення має тотожний набір сем.

Активна лексика — загальнонародні слова або широковживані терміни, у яких відсутні ознаки застарілості або новизни і які вільно функціонують у різних сферах суспільного життя.

Антоніми слова (семемі), які характеризуються семантичною спільністю і протиставляються за значенням на основі класифікаційних зв'язків.

Дитяча лексика — фонетично спрощені, експресивно забарвлені слова, якими спілкуються з дітьми раннього віку.

Діалектна лексика — позанормативні слова, вживання яких обмежене певною територією.

Енциклопедичний словник — лексикографічна праця проміжного типу, яка має ознаки і енциклопедії, і лінгвістичного словника, що виявляється в доборі реєстрових слів, особливостях укладання статей.

Енциклопедія — довідникове видання, у якому зібрані найістотніші відомості з усіх або окремих галузей знань, подані у формі доступного пояснення.

Етимологічний словник — лексикографічна праця, у якій представлено походження слів однієї мови, групи або сім'ї споріднених мов.

Жаргонна лексика — позанормативні слова, вживання яких обмежене певним соціальним середовищем.

Загальноновживана лексика — слова, що не мають конотативних сем і можуть вживатися в будь-якому функціональному стилі.

Запозичення — іншомовні слова, цілком засвоєні мовою, що їх запозичила.

Інтонація — ритмомелодійний лад мовлення, який формується наголосом, паузами, а також динамікою мелодики, тривалості мовлення, сили голосу і тембру.

Історизми — застарілі слова, які вийшли з ужитку внаслідок зникнення реалій, які вони позначали. Див. також Архаїзми.

Калька — іншомовне слово, запозичене шляхом його перекладу.

Крилаті вислови — сталі словесні формули, які виникли внаслідок частого повторення в писемному й усному мовленні висловлювань видатних осіб, цитат із літературних творів, що набули узагальненого змісту, назв історичних та міфологічних подій, які набули переносного значення, власних назв історичних, міфологічних і літературних героїв, що набули символічного значення.

Контекстуальні синоніми — слова, що вступають у синонімічні відношення тільки в певному контексті.

Лексема — слово у сукупності всіх його форм і значень, яке є одиницею мови.

Лексика — словниковий склад мови, який описують у лексикографічних працях.

Лексикографія - розділ мовознавства, що займається укладанням, дослідженням словників і розробленням їх теоретичних засад.

Лексикологія — розділ мовознавства, що вивчає семантичну структуру слова, системні відношення між словами, їх стилістичну диференціацію, а також словниковий склад мови.

Лексичне значення — конкретно-індивідуальний зміст слова, який відображає через поняття реалію дійсності і закріплений за певною звуковою формою.

Лексичний словник — одномовний синхронічний словник, у якому подано характеристики мовної одиниці лексико-семантичного рівня, тобто слова.

Літературна вимова — нормалізована вимова, яка не має просторічних, діалектних чи суржикових ознак.

Наголос — звукове виділення складу в межах ритмічної структури.

Неологізми — нові слова, що з'явилися в словниковому складі мови недавно або взагалі є одиницями мовлення, і їх новизна усвідомлюється мовцями.

Оказіоналізми — нові слова, утворені авторами літературних чи публіцистичних творів з певною стилістичною метою для конкретного випадку, які функціонують тільки в певних контекстах.

Омографи — слова, які пишуться однаково, але відрізняються звучанням.

Омоніми — слова або окремі словоформи, тотожні за звуковим складом, але відмінні за значенням.

Омофони — слова, що мають тотожний звуковий, але різний фонемний склад.

Омоформи — слова, звуковий склад яких збігається тільки в одній граматичній формі.

Ономастика — розділ лексикології, що вивчає будову, системну організацію, походження, функціонування і розвиток власних назв.

Орфоепія — система норм літературної мови, що охоплює правила вимови звуків, звукосполучень у мовленнєвому потоці, наголошування слів, а також інтонування; розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови.

Пароніми — слова, які мають однакову кореневу частину, але відрізняються семантикою.

Парономазія — випадкова співзвучність різнокореневих слів.

Пасивна лексика — маловживані, але зрозумілі мовцям слова, у яких наявні ознаки застарілості або новизни і які обмежено функціонують у повсякденному спілкуванні.

Переносне значення слова — вторинне, похідне від прямого значення, що виникає внаслідок перенесення назв одних предметів, явищ, дій, ознак на інші і залежить від зв'язку з іншими словами (контексту).

Питома лексика — слова, успадковані від прамов або створені на власному ґрунті.

Полісемія — здатність слова мати кілька близьких значень, реальний зміст яких розкривається у контексті.

Приказка — стійкий вислів, оформлений як частина судження, що образно розкриває певне явище через його емоційно-експресивну оцінку.

Прислів'я — стійкий вислів, що має форму самостійного судження, інтонаційно і граматично оформленого як речення, в якому зафіксовано практичний досвід народу.

Просторіччя — сукупність просторічних слів, нелітературних чи напівлітературних, напівнормативних.

Пряме значення слова — первинне у часовому розумінні, вихідне значення, що становить сутність реального змісту слова, зрозумілого поза зв'язками з іншими словами.

Професіоналізми — слова і сполучення слів, які властиві мовленню певної професійної групи людей (назви трудових процесів, знарядь праці, матеріалів, сировини, виробів тощо).

Розмовна лексика — слова, які функціонують в живому розмовному мовленні і характеризуються наявністю конотативних сем розмовності, фамільярності, іронічності, зневажливості, пестливості, розмірно-оцінності, лайливості, вульгарності тощо.

Розмовно-побутовий стиль мови — стиль мовлення, який реалізується всіма мовцями переважно в побутовій сфері життя.

Сема (семема) — конкретне семантичне значення слова, морфеми.

Семантика — план змісту в мові; лексичне значення мовної одиниці (одиниць); розділ науки про мову, в якому вивчають лексичне значення мовних одиниць.

Семантичний принцип орфографії — закономірність, що визначає написання великої літери в загальних назвах, яким автор надає символічного або патетичного значення.

Семасіологія — розділ мовознавства, що вивчає значення мовних одиниць.

Синекдоха — семантичний процес, за якого форма мовної одиниці переноситься з одного предмета, явища, дії, ознаки на інші на основі кількісних відношень, що полягають у заміні назви цілого назвою його частини.

Синоніми — слова однієї частини мови, відмінні за звуковою формою і пов'язані з тим самим поняттям; слова, у яких інтенціонали відрізняються прагматичними семами і/або імплікаціонали відрізняються когнітивними семами чи структура значення охоплює тотожні семи.

Синонімічний ряд — кілька слів, що мають спільний набір домінантних когнітивних сем і належать до однієї частини мови.

Сленг – сукупність своєрідних жаргонізмів, розмовних, напівнормативних слів, якими позначається грубувато-фамільярне, а інколи — гумористичне ставлення до об'єкта мовлення.

Слова-паразити — функціонально зайві, небажані, значеннєво безплідні слова та сполучення слів, якими затемнюється смисловий сенс сказаного чи написаного.

Словник — довідникове видання у формі книги чи компакт-диска (або іншого носія цифрової інформації), що містить зібрання слів або інших мовних одиниць з інформацією про їх будову, значення, написання, вимову, вживання, походження тощо чи з перекладом їх іноземною мовою.

Слово — найменша самостійна, вільно відтворювана в мовленні структурно-функціональна і значеннєва одиниця мови, що вказує на пізнані елементи дійсності.

Старослов'янізми — слова, запозичені із старослов'янської мови (фонетичні старослов'янізми, морфологічні, семантичні, синтаксичні); стилістично виразні, забарвлюють мовлення відтінком минувшини, старовини, урочистості або й гумору, іронії.

Стилістичні архаїзми — застарілі слова, які вийшли з ужитку внаслідок витіснення їх синонімами.

Стилістичні синоніми — слова, інтенціонали яких мають спільну когнітивну сему і відмінні прагматичні семи.

Суржик — різновид народної мови, який витворився на основі змішування елементів двох контактуючих між собою мов, в Україні найчастіше – української та російської.

Табу мовне — сукупність слів (словосполучень), використання яких забороняється чи обмежується певними позамовними чинниками, причинами (моральними, релігійними, політичними та ін.) — марновірством, пересудами, забобонністю тощо або прагненням уникати в мовленні слів грубих, вульгарних тощо.

Тавтологія— мовленнєве явище, яке полягає в спеціальному чи непередбачуваному повторенні тих самих, спільнокореневих або близьких за значенням слів.

Теоніми – власні назви, найменування божеств (Перун, Волос, Троян, Христос та ін.); теоніми є язичницькі, християнські, магометанські тощо.

Терміни — слова і сполучення слів, які служать точним позначенням понять певної наукової галузі, мають найменш виявлену емоційність; визначальна ознака — однозначність.

Термінологія — сукупність усіх термінів, використовуваних у мові; розділ лінгвістики, в якому вивчають терміни, їхню семантику, граматичні ознаки та інші особливості.

Топоніми — власні назви будь-яких географічних об'єктів.

Тлумачний словник — лексикографічна праця, у якій наведено пояснення значення слів, подано приклади їх вживання в мовленні.

Українізми — слова, їхні граматичні та інші форми, які запозичені з української мови іншими мовами.

Фразеологія — розділ мовознавства, що вивчає фразеологічну систему мови; сукупність стійких сполучень слів певної мови.

Фольклоризми — мовленнєві одиниці усної народної творчості, що використовуються в народно-діалектному мовленні та у художніх текстах: чорнії брови, карії очі.

Фразеологізм - семантично й граматично пов'язані сполучення слів, речення, які використовують в мові як усталені і такі, що здебільшого легко й образно сприймаються, мовні одиниці (ідіоми, фразеологічні одиниці, фразеологізовані сполучення слів).

Морфологія

Ад'єктивізація (лат. *adjectivum* — прикметник) — вживання слів інших частин мови (найчастіше дієприкметників) у значенні прикметників.

Вигуки — слова, які служать для вираження емоцій, вольових спонукань; вигуками нікого і ніщо не називають, а тільки виражають.

Граматика (грец. *grammatike*, від *gramma* — буква, написання) — лінгвістична наука, що досліджує систему морфологічних категорій, значень і форм, синтаксичних конструкцій, способів словотвору; розділ мовознавства, в якому вивчають граматичну будову мови; складається з чотирьох розділів — морфеміки, словотвору, морфології, синтаксису.

Граматичні значення слів — узагальнені й абстрактні поняття, якими виражаються різні типи відношень між словами — носіями лексичного значення — за допомогою граматичної форми: боронили Вітчизну — у дієслові суфікс *-л-* і закінчення *-и* виражають граматичні значення дійсного способу, минулого часу, множини; в іменнику Вітчизну — закінчення *-у* вказує на знахідний відмінок однини жіночого роду.

Дієприкметник — недієвідмінювана і неособова дієслівна форма, яка позначає дію або стан як ознаку особи чи предмета, котра

(ознака) сприймається в певному часі: працююча (людина), будована, збудована (хата); опале (листя); дієприкметник поєднує в собі певні категорії дієслова (часу, виду, стану) і прикметника (роду, числа, відмінка).

Дієприкметниковий зворот — напівпредикативний зворот мови із синтаксичною функцією відокремленого означення; поєднання залежних слів із головним, вираженим дієприкметником:

Дієприслівник — незмінна дієслівна форма, якою позначається дія або стан як ознака іншої дії чи стану; зберігає дієслівні категорії виду, часу: читаючи, читавши, прочитавши.

Дієприслівниковий зворот — напівпредикативна одиниця мови із синтаксичною функцією відокремленої обставини; поєднання залежних слів із головним, вираженим дієприслівником:

Дієслова — повнозначні дієвідмінювані слова, які виступають назвами дій або станів; носії динамічної ознаки, семантичні складові якої виявляються у граматичних категоріях, значеннях і формах виду, часу, способу, стану, особи, числа.

Займенники — повнозначні слова, які вказують на предмети, ознаки, кількості, але не називають їх: він зрозумів, їхня промова, декілька речей.

Заперечні слова — слова, що виражають логічне значення категорії заперечення; частки — не, ні, ані; займенники — ніхто, ніщо, ніякий тощо; прислівники — ніде, ніколи, нікуди, аніскільки, анітрохи та ін.; сполучники — ні...ні, ані...ані; заперечний предикатив немає і под.

Збірні іменники — іменники, які означають нерозчленовану сукупність однакових чи подібних предметів, що сприймається як одне ціле; не мають форми граматичної множини і не поєднуються з кількісними числівниками.

Збірні числівники — числівники, що виражають кількість предметів як сукупність, одне ціле: двоє, троє, четверо і т. ін.

Звертання — по-особливому інтонаційно виділене в реченні слово або сполучення слів (не член речення), яким називається істота (або персоніфікований предмет), котрій адресується мовлення в його усній і писемній формах; типове морфологічне вираження звертання — називний і кличний відмінки іменника.

Звуконаслідувальні слова — мовленнєві одиниці, якими людина відображає звуки навколишньої дійсності: тварин, птахів, предметів тощо.

Іменники — повнозначні, переважно змінювані слова із значенням предметності; іменникам властиві граматичні категорії роду, числа, відмінка; бувають загальними і власними; збірними і конкретними; абстрактними і матеріально-речовинними реаліями тощо; іменники — найчисленніша група слів у мові.

Іменники спільного роду — іменники, у яких рід (чоловічий або жіночий) визначається контекстом;

Імператив (лат. *imperativus* — владний) — дієслівна способова форма, якою виражають розумово-мовленнєву беззастережність, категоричну вимогу, веління, наказ, прохання, побажання: сядь, сядьмо, сядьте.

Інфінітив (пізньолат. *infinitivus* — неозначений), або неозначена форма дієслова, — вихідна, початкова форма дієслівної парадигми, що називає дію або процесуальний стан без вказівки на спосіб дії, час, особу, число, рід. (.

Нульова флексія (лат. *flexio* — згинання, відхилення) — флексія, що не має звукового вираження: сон, радість, земель.

Одиничні іменники — іменники, які слугують назвою предмета, який виділяється із певної загальної маси; одиничні іменники мають форми множини, поєднуються із числівниками.

Особа — словозмінна граматична категорія дієслова, яка виражає відношення дії або стану до суб'єкта (виконавця дії, носія стану): працюю, працюєш, працює.

Повнозначні слова — основний тип слів у мові, які виконують номінативну функцію, називають предмети (в граматичному розумінні цього слова), дії та ознаки тощо або вказують на них; їм властива функція членів речення чи однослівного речення.

Прикметники — різновид повнозначних слів, які називають постійну ознаку предметів, явищ, якості людей, тварин; виражаються синтаксично залежними від іменників словами, бувають якісними, яким властиві форми вищого й найвищого ступенів порівняння (веселий), відносними (гречаний) і присвійними (материн).

Прислівники — повнозначні, морфологічно незмінні слова, якими виражають якісну або кількісну ознаку дії чи стану, ознаку іншої ознаки; розряди прислівників: незайменникові, займенникові, означальні, обставинні (місця, часу, причини та ін.); типова синтаксична функція прислівників — обставинна.

Словоформа — одна із форм змінюваного повнозначного слова; наприклад, словоформи лексеми дім: дім — граматична форма назив-

ного відмінка однини, дому — форма родового відмінка, домом — орудного, у домі — місцевого відмінка однини і т. ін.; пишу — словоформа слова писати, виражає граматичне значення 1-ої особи однини, пише — словоформа із значенням 3-ої особи однини.

Субстантиваци́я (лат. substantivum – іменник) – перехід в іменники прикметників, дієприкметників, порядкових числівників, узагальнено-якісних займенників.

Суплетивні форми (лат. suppletivus — додатковий) — граматичні форми слів, утворені від різних лексичних основ; особливі форми ступенів порівняння окремих прикметників і прислівників (гарний — кращий, погано — гірше), видові пари дієслів (брати — взяти, ловити — спіймати), деякі форми особових займенників (я — мене — мені, він — його тощо).

Флексія (лат. flexio — згинання, перехід), або закінчення, — формально значеннева, змінна частина слова, яка розміщена в кінці слова, утворює різноманітні його форми; служить для зв'язку слів у словосполученні і реченні, забезпечує правильну побудову речення, зрідка виконує словотвірну функцію.

Частини мови — лексико-граматичні класи слів, кожен з яких характеризується певною сукупністю спільних морфологічних, синтаксичних категорій і лексико-семантичних особливостей.

Числівники — повнозначні слова із значенням чітко визначеної кількості об'єктів дійсності (тих, які піддаються рахунку).

Число — граматична категорія, властива іменникам, прикметникам, дієсловам, займенникам; містить інформацію про кількість предметів, усього, що можна порахувати.

Змістовий модуль «Синтаксис»

Безособові речення — односкладні речення, головний член яких означає стихійну дію чи стан природи або таку дію чи стан особи, що відбуваються незалежно від її волі.

Безсполучникові складні речення – складні речення, предикативні частини яких об'єднані в одне змістове й синтаксичне ціле не сполучниками чи сполучними словами, а з допомогою інших засобів зв'язку – інтонації, порядку розміщення предикативних частин речення, співвіднесеності форм дієслів-присудків.

Відокремлені члени речення — другорядні члени речення, виділені засобами інтонації для посилення їхньої смислової ролі в реченні.

Вокативні (лат. *vocativus* — звертання) речення — речення-звертання, якими нерозчленовано з погляду синтаксичного, нечленореченнєво виражають думку; характеризуються звертальною інтонацією, з їх допомогою виразно передають різноманітні почуття, волевиявлення людини:

Вставні слова, сполучення слів, речення — граматично не пов'язані з реченням конструкції, які виражають ставлення мовця до висловлюваного, дають йому емоційну оцінку, вказують на джерело думки, порядок повідомлення тощо.

Двоскладне речення - синтаксична конструкція, що має два основні члени речення: підмет і присудок (певну граматичну основу).

Діалог (грецьк. *dialogos* — бесіда, розмова) — форма усного й писемного мовлення; розмова між двома особами

Додаток — другорядний член речення, що є синтаксичним вираженням об'єкта; з формально-граматичного погляду розрізняють додатки: **прямі** — виражені знахідним, рідше — родовим відмінком іменника чи іншого субстантивованого слова без прийменника); **непрямі** — виражені формами непрямих відмінків, крім знахідного без прийменника, найчастіше залежать від неперехідних дієслів.

Звертання — по-особливому інтонаційно виділене в реченні слово або сполучення слів (не член речення), яким називається істота (або персоніфікований предмет), котрій адресується мовлення в його усній і писемній формах.

Інфінітивні речення — односкладні речення, головним членом якого є синтаксично незалежний інфінітив.

Невласне пряма мова — своєрідне поєднання непрямой мови з елементами прямої, що зберігає лексико-фразеологічні, синтаксичні, емоційно-оцінці особливості мови того, хто говорить; особливий стилістичний прийом, що дає авторові змогу глибоко розкривати внутрішні почуття героїв.

Неоднорідні означення - означення, які характеризують предмет з різних боків (розміру і якості, будови і кольору).

Непряма мова — чужа мова, уведена в авторський текст як мова автора.

Неозначено-особові речення — односкладні речення, у яких виконувач дії мислиться неозначено, а головний член речення виражається формою 3-ї особи множини теперішнього, майбутнього часу або ж формою множини минулого часу чи множинною формою умовного способу.

Неповні речення — речення, одна з ланок внутрішньосинтаксичної будови яких (один чи більше членів речення, навіть частина одного з членів речення) не вимовляється (не пишеться), але усвідомлюється повністю й виразно або тільки синонімічно (в еліптичних неповних реченнях); різновид неповних речень — приєднувальні неповні реченні, або парцельовані конструкції (франц. *parceler* — поділяти на дрібні частини).

Номінативні речення — односкладні речення, в яких розповідають про існування предмета, особи чи явища; головний член речення виражений іменником, іменниковим займенником або субстантивованим словом у називному відмінку.

Нульова зв'язка — дієслівна зв'язка *бути* в теперішньому часі, яка опускається.

Обставина — другорядний член речення, що характеризує дію, процес, стан або вказує на умови, за яких відбувається дія чи явище; розрізняють вісім видів обставин: обставини способу дії, обставини міри і ступеня, обставини місця, обставини часу, обставини причини, обставини мети, обставини умови, обставини допустові.

Односкладні речення — речення, семантико-синтаксична сутність яких зумовлена наявністю в них одного головного члена речення, його особливою морфологічною формою; поділяються на означено-особові, неозначено-особові, узагальнено-особові, безособові, інфінітивні, номінативні.

Однорідні члени речення — співвіднесені з одним і тим же словом, незалежні один від одного члени речення (будь-які), поєднані між собою інтонацією переліку або інтонацією переліку разом із сурядним сполучником (сполучниками).

Означення — другорядний член речення, який вказує на ознаку предмета й синтаксично підпорядкований іменнику чи субстантивованому слову; за способом (формою) підрядного зв'язку означення бувають: **узгодженими** — поєднуються з пояснювальним словом синтаксичним зв'язком узгодження, виражаються прикметниками, дієприкметниками, займенниками прикметникової форми, числівниками; **неузгодженими**, які вступають з пояснювальним словом у зв'язок керування або прилягання.

Означення-прикладка — означення як друга назва предмета, часом поетична.

Означено-особові односкладні речення — комунікативні структури, в яких виконувач дії мислиться означено, а головний член ре-

чення виражений дієсловом у формі 1-ої або 2-ої особи однини чи множини теперішнього, майбутнього часу або наказового способу: Пишу. Пишеш. Пишемо. Пишете та ін.

Окличні речення — розповідні, питальні й спонукальні речення, зміст яких передається мовцем з очевидною почуттєвістю, піднесенням, емоційним насиченням:

Парцеляція (франц. *parcelle* – частинка) – спосіб мовленнєвого оформленні синтаксичної структури (речення) кількома комунікативними одиницями (фразами).

Період – багатослівна синтаксична конструкція, стилістична фігура з двох значеннєво-інтонаційних частин (висхідної і нисхідної), розмежованих тривалою паузою, яка в писемному мовленні найчастіше позначається я комою і тире.

Підмет — головний член речення, називає предмет (живий чи неживий) як об'єкт дії, думки, відповідає на питання хто? що?

Підрядні речення – синтаксично залежні предикативні частини (прості речення) у складнопідрядному реченні.

Питальні речення — комунікативний різновид речень; речення, якими мовець у питальній формі, питальною інтонацією найчастіше спонукає когось до відповіді з метою отримати певну інформацію.

Питальні риторичні речення — реченнєві питальні конструкції, які не передбачають відповіді.

Порівняльний зворот — частина простого речення, яка пов'язана з головним порівняльним сполучником (як, мов, немов, наче, неначе, мовби, немовби, немовбито, ніби, нібито, буцім, буцімто) і повнозначними словами, котрі сукупно виражають значення порівняння.

Поширене речення — просте двоскладне або односкладне речення, в якому є хоча б один другорядний член речення.

Приєднувальна конструкція – речення, що становить додаткове повідомлення до опорного речення, виділяючись при цьому в окреме самостійне речення.

Прикладка — різновид означень; виражається іменником, який узгоджується з опорним словом у формі відмінка; прикладки бувають невідокремленими і відокремленими.

Присудок — головний член двоскладного речення, який виражає предикативну ознаку предмета, котра перебуває в синтаксичному взаємозв'язку з іншим головним членом — підметом; присудки виділяють: прості дієслівні, прості не дієслівні, складені іменні та складені дієслівні.

Присудок — головний член речення, називає дію або стан діяча як предмета думки (що робить? що з ним робиться), а також його головну для промовця ознаку (хто (що) є діяч?).

Присудок складений дієслівний — присудок, що складається з допоміжного дієслова та інфінітива.

Присудок складений іменний — присудок у формі допоміжного слова бути (в різних часових формах) та іменної частини; в теперішньому часі зв'язка може не вживатися.

Присудок простий — присудок у формі дієслова в одному з його граматичних способів.

Пряма мова — дослівно відтворений чужий вислів, у якому збережено його лексичні, синтаксичні та інтонаційні особливості.

Пунктограми (лат. punctum — крапка і грецьк. gramma — написання) — знаки пунктуаційної системи, або розділові знаки, використання яких визначається й закріплюється тим чи іншим пунктуаційним правилом.

Пунктуація — система графічних позаалфавітних знаків (розділових знаків), які разом із графікою утворюють основні засоби писемної мови; правила, якими регламентуються норми пунктуаційного оформлення тексту, правила вживання розділових знаків; розділ мовознавства, в якому вивчають закономірності пунктуаційної системи, норми вживання розділових знаків.

Речення — основна комунікативна мовна одиниця, якій властиві такі категоріальні ознаки: предикативність, модальність, відносна закінченість змісту, логічна сутність, структурно-синтаксична організованість, інтонаційна оформленість.

Розповідні речення — найпоширеніший, найбільш стилістично (функціонально) нейтральний, інтонаційний та комунікативний різновид речень; містять інформацію про який-небудь реальний або ірреальний факт.

Синтаксис — розділ граматики, що вивчає будову і зміст синтаксичних одиниць — словосполучень і речень, описує властиві їм синтаксичні зв'язки, визначає члени речення, подає класифікації синтаксичних одиниць, встановлює основні характеристики тексту, в якому функціонують словосполучення і речення.

Синтаксична функція — роль, призначення кожної синтаксичної одиниці — речення, словосполучення, членів речення як засобів побудови зв'язного мовлення.

Синтаксичний зв'язок – зв'язок слів, членів речення і предикативних частин складних речень; виділяють підрядний(керування, узгодження, прилягання) і сурядний зв'язок.

Складні речення – речення, утворені з двох чи більше предикативних частин, які, маючи будову простих речень, поєднуються в одне смислове, інтонаційне і структурне ціле, становлять окрему комунікативну одиницю мови.

Складне багатоконпонентне (неелементарне, ускладнене, поліпредикативне) речення – речення, до складу якого входять три і більше предикативні одиниці: складносурядні, складнопідрядні, безсполучникові. Багатоконпонентними є складні речення з різними типами зв'язку – сурядним і підрядним, сполучниковим і безсполучниковим.

Складне елементарне речення – речення, що складається з двох предикативних одиниць (простих речень).

Складне речення – синтаксична конструкція, що складається з двох і більше предикативних одиниць, пов'язаних відповідним синтаксичним зв'язком, і являє собою семантичну та комунікативну єдність.

Складнопідрядне елементарне речення – речення, в якому частини поєднуються підрядним зв'язком і одна частина синтаксично підпорядкована іншій.

Складнопідрядні речення – різновид складних речень, які утворюються з дох чи більше предикативних частин (речень), котрі синтаксично нерівноправні, з'єднуються підрядними сполучниками або сполучними словами.

Складносурядне речення – різновид складного речення, предикативні частини якого поєднані сурядним зв'язком за допомогою сполучників сурядності та інших граматичних засобів.

Словосполучення — лексико-семантична і граматична цілісність щонайменше двох повнозначних слів, поєднаних підрядним (підрядні словосполучення) або сурядним (сурядні словосполучення) зв'язком.

Сполучні слова — відносні займенники й прислівники, які вживаються у функції підрядних сполучників і, на відміну від сполучників, є членами речення.

Спонукальні речення — найбільш функціонально виразні речення (порівняно з розповідними і питальними), якими виражають

спонукання (наказ, вимога, запрошення, заборона, застереження, умовляння, благання тощо) когось до чогось.

Структурна схема речення – синтаксичний зразок, що має свою формальну організацію, за якою може бути побудоване речення.

Структурний принцип пунктуації – принцип пунктуаційного оформлення речень, згідно з яким розділові знаки вживаються залежно від будови тексту або речення. На основі цього принципу вживаються нормативні без варіантні розділові знаки.

Структурно-семантичний принцип пунктуації – принцип, який передбачає використання нормативних варіантних знаків пунктуації. Крім структурних особливостей речення або тексту, семантико-синтаксичних відношень між членами речення чи предикативними частинами, він ураховує також смислове навантаження структурної одиниці.

Сурядний зв'язок – такий вид синтаксичного зв'язку, що поєднує граматично рівноправні компоненти в словосполученні, простому та складному реченні.

Сурядність – синтаксичний зв'язок між граматично рівноправними членами простого або частинами складного речення.

Сурядні сполучники – сполучники, які служать для оформлення синтаксичних відношень між рівноправними, синтаксично незалежними словами у простому та частинами у складному.

Текст – (лат. *textum* – зв'язок, поєднання, тканина) – усний або писемний мовленнєвий масив, об'єднаний за змістом і граматично. Основними властивостями тексту є зв'язність і цілісність.

Функціонально-стилістичний принцип пунктуації – принцип, що умотивовує вживання індивідуально-авторських розділових знаків, які увиразнюють зміст речення, надаючи йому певного стилістичного чи експресивного забарвлення.

Цитата (лат. *citate* - приводити, викликати, проголошувати) – дослівно наведений у мовленні уривок якогось тексту чи точно відтворений вислів якоїсь особи зі збереженням усіх його граматичних і стилістичних особливостей.

Чужа мова – введена до авторської мови чи тексту мова іншої особи. Вона може мати характер прямої мови (цитата), а також оформлятися як непряма чи невласне-пряма мова.

ЗМІСТ

Передмова.....	2
Змістовий модуль 1 ПИСЬМО. ГРАФІКА ТА ОРФОГРАФІЯ.....	4
Змістовий модуль 2 ФОНЕТИКА. ОРФОЕПІЯ. ФОНОЛОГІЯ.....	14
Змістовий модуль 3 ЛЕКСИКОЛОГІЯ. ФРАЗЕОЛОГІЯ. ЛЕКСИКОГРАФІЯ.....	17
Змістовий модуль 4 МОРФЕМІКА І СЛОВОТВІР.....	23
Змістовий модуль 5 МОРФОЛОГІЯ.....	27
Змістовий модуль 6 СИНТАКСИС.....	62
Синтаксичний аналіз речення.....	86
Література до курсу.....	87
Короткий термінологічний словник.....	88